mestall

Butlletí de l'Associació d'Història Rural

any XXII
núm. 47
juny 2020

mestall: 1. mescla de diferents espècies de cereals; 2. conjunt homogeni de coses diverses

SUMARI

Portada

Reflexionar sobre epidèmies històriques en temps pandèmics

Dossier

La pesta negra de l'edat mitjana, a propòsit de l'obra de Samuel K. Cohn, Jr.

Pandèmies, fronteres agroecològiques i colonització humana

Morter de farmàcia

La Vall de Santa Creu, 1652: la pesta buida una llar

La pesta de Marsella que mai no va arribar (1720)

El doctor Bahí, els germans Prats i la filla del sastre

El desconeixement és contagiós

Impacte del còlera-morbo de 1834 a Girona

Traces d'epidèmies històriques

Llibres

J. A. Abellán i C. Puncernau, *Foc, terra i aigua. Forns, rajoleries i pous de glaç del Pla de l'Estany*

X. Puigvert, *Els noms de la terra: Notes sobre toponímia de la Garrotxa*

Notes de lectura

B. Moreno (ed.), *Els inventaris post-mortem*

Ll. Sales, *La jurisdicció a Sabadell a la baixa edat mitjana*

L'Associació

Sortida. Les paradoxes del despoblament. Crònica d'una visita a Marmellar i a Vilafranca.

Ruta per la Girona de l'aigua i del setge de 1285

Trobades

Col·loqui *«Contra l'impost: revoltes antifiscals a Europa (segles XIV-XVI)»: crònica d'una iniciativa en curs*

Agenda

REFLEXIONAR SOBRE EPIDÈMIES HISTÒRIQUES EN TEMPS PANDÈMICS

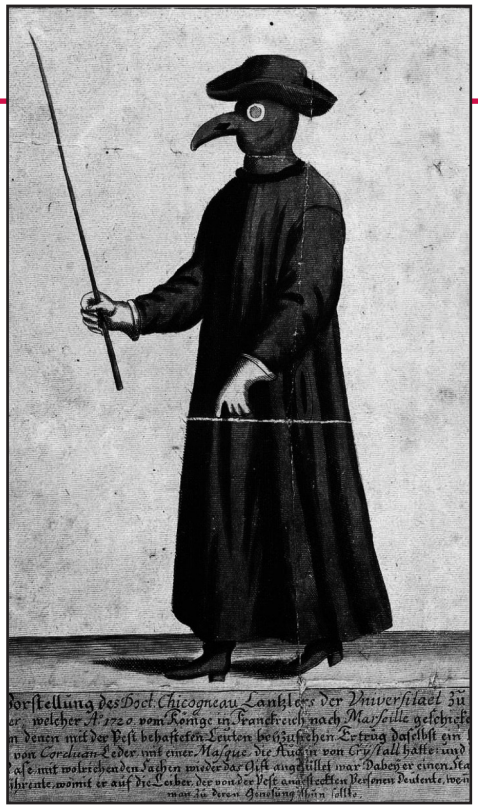

Morber amb bec per protegir-se de la pesta. Il·lustració de Paulus Furst, 1656

En ple confinament, el Centre de Recerca d'Història Rural va fer seva la proposta del Consell de Redacció del Mestall de dedicar algunes pàgines del butlletí corresponent al mes de juny a episodis epidèmics històrics. Fruit d'aquesta col·laboració, en aquest número set investigadors del Centre i l'Associació ofereixen als lectors del *Mestall*, per compartir-les, algunes dades i notícies històriques que aquests dies han reclamat la seva atenció. A més del tema epidèmic, allò que també uneix aquest conjunt de textos i notes, de caràcter i extensió molt diferents i relatius a èpoques diverses, són les circumstàncies en què han estat concebuts i redactats: durant dies de confinament, és a dir, amb l'accés limitat als recursos materials i documentals de què haurien volgut disposar, però també amb l'estímul intel·lectual que suposa la reflexió sobre episodis dramàtics ocorreguts en el passat que el present ens recorda i que ens recorden el present.

És molt probable, a més, que l'experiència dels dies de confinament i la incertesa dels moments que tots hem viscut i estem vivint —juntament, és clar, amb l'interès comú per a la Història— hagi provocat en molts lectors del *Mestall* la mateixa necessitat de reflexionar sobre temes similars. Aquests lectors trobaran en aquests textos l'oportunitat de perllongar les seves pròpies reflexions, la qual cosa ens enriquirà a tots. En el sentit que serem més a difondre la idea principal —que aquests lectors còmplices fa temps que han assumit— que es desprèn de la lectura de cadascun d'aquests textos. Això val per a tot tipus de lector. I, a més, suposa per a nosaltres la raó primera d'haver-los escrit i d'haver improvisat aquest dossier tan singular. Vet aquí la idea principal: que necessari i que viu, però que complex, es fa el diàleg entre el present i el passat quan un llegeix i reflexiona sobre epidèmies històriques en temps pandèmics!

Girona, 30 de juny de 2020

Rosa Congost

Coordinadora del Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica, Universitat de Girona) i membre del consell de redacció del Mestall.

La pesta negra de l'edat mitjana, a propòsit de l'obra de Samuel K. Cohn, Jr.

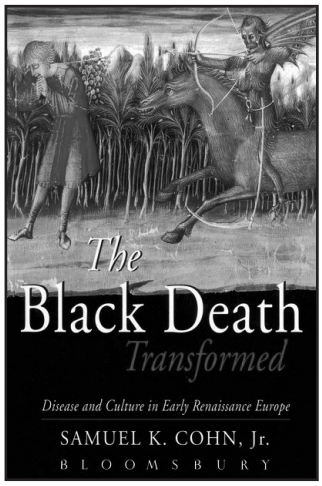

D'entre les grans pandèmies de la història, la pesta negra dels anys 1347-1351 i les successives recurrències és encara un tema central de recerca per a un gran nombre d'historiadors, tant en el vessant mèdic o epidemiològic com en el de les conseqüències econòmiques, socials i culturals. Poques setmanes abans que s'imposés el confinament, quan la Covid-19 ja era una amenaça imminent, va visitar la Universitat de Girona un dels experts més brillants en la matèria, el professor de la universitat de Glasgow, Samuel K. Cohn, Jr. El seu llibre *The Black Death Transformed: Disease and Culture in Early Renaissance Europe* (Londres-Nova York, 2002) és un dels estudis més documentats que hi ha sobre tots els aspectes clínics i epidemiològics de la pesta medieval. En contra del parer majoritari entre els historiadors, Cohn sosté que l'agent patogen de la pandèmia medieval no era el bacil de la pesta, és a dir el bacteri identificat per Alexandre Yersin a Hong Kong, l'any 1894. Recentment alguns científics, especialistes en la paleogenètica, creuen haver trobat rastres de la presència del bacteri de la pesta (*Yersinia pestis)* en l'ADN dels morts enterrats en alguns cementiris medievals i moderns, com el d'East Smithfield a Londres, que es relacionen amb les epidèmies. Però, encara que fos així, la pandèmia medieval es manifestava de manera molt diferent a la pesta contemporània, tant pel que fa a la simptomatologia com a l'epidemiologia.

En primer lloc, totes les fonts coincideixen en el fet que la pesta medieval de 1348 va provocar una mortalitat elevadíssima, molt superior a qualsevol altra pandèmia que hagi afectat la humanitat des del món antic fins als nostres dies. Les estimacions aproximades parlen en alguns casos de la desaparició de la meitat de la població europea. No endebades els contemporanis en deien la «gran mortaldat». A més, la mortaldat es produïa en un període de temps curt: a cada regió la pandèmia s'allargava només unes poques setmanes i després passaven uns quants anys que semblava haver desaparegut. Però la pesta va tornar en onades successives que es van anar repetint, amb una cruesa, això sí, cada cop més atenuada. Els nous episodis afectaven especialment els infants; i això, segurament, va impedir la recuperació demogràfica a curt termini. Una altra característica específica de la pandèmia medieval era la velocitat de propagació, remarcable en un món en què les comunicacions no eren ni de lluny com les actuals. La gent de l'època va ser conscient aviat de l'enorme capacitat de contagi interpersonal de l'epidèmia, que provocava la mort en qüestió de dies. Per exemple, es podia constatar que els sacerdots que confessaven els moribunds o els notaris als quals dictaven els testaments eren més susceptibles d'emmalaltir; o que, quan hi havia algun infectat en una llar, no trigaven a encomanar-se tots els seus membres —d'aquí els casos dramàtics d'abandó de malalts per part dels seus familiars. Alguns creien que la malaltia es podia transmetre només amb la mirada, de tan evident com era la facilitat de contagi. Tot i que se sol considerar la manca d'higiene, la pobresa i la promiscuïtat medievals factors agreujants, la primera irrupció de la pandèmia va ser tan mortífera que no va tenir temps de fer distincions entre rics o pobres, nobles o pagesos. L'agent transmissor de la pesta contemporània són les puces de les rates, però Samuel Cohn assenyala l'absència de referències a una epizoòtia de rates en les fonts de l'època medieval i també que l'estacionalitat de la pandèmia sembla incompatible amb aquest vehicle transmissor. Per ell, la conclusió és clara: no es tracta de la mateixa malaltia.

És habitual remarcar que la reacció davant de la pesta medieval fou totalment ineficaç per tal de convèncer-nos que actualment estem molt millor preparats per fer front a les crisis sanitàries. En part és així, ja que els poders polítics van ser poc actius, tot i les excepcions: la ciutat de Pistoia, ja l'any 1348, va promulgar unes ordenances que incloïen la restricció de la mobilitat per als seus habitants i la prohibició de l'entrada de forasters a la ciutat. En les onades posteriors, va ser habitual prendre mesures sanitàries que minimitzessin el risc de contagi, com per exemple l'obligació de cremar roba i pertinences dels morts. Tot i això, el mateix Boccaccio afirma que la medicina era del tot inútil. Però, si el 1348 els metges es van veure incapaços de generar una resposta eficient, Samuel Cohn detecta un canvi molt significatiu a partir de la segona onada de pesta, la dels anys 1362-63. Els metges més cèlebres van ser requerits a escriure tractats sobre com afrontar la pandèmia, en general en llengües vernacles, per tal d'arribar a una audiència més gran. El primer d'aquests tractats és el de Jacme d'Agramont, escrit en català en el context de la pesta del 1348. Els metges eren conscients que s'enfrontaven a un feno-

men nou per al qual els clàssics no els servien de gran cosa, però l'experiència els va permetre desenvolupar tractaments nous. Per exemple, conscients de la importància del contagi a través de l'aire, recomanaven que no s'entrés a les cases dels empestats si no era amb les portes i finestres ben obertes, tot provant de purificar l'aire amb herbes aromàtiques, tapar-se la boca, rentar-se les mans i mantenir una distància amb els malalts. Jugava a favor seu que la mortalitat de la pesta va tendir a disminuir i això podia ser interpretat com el resultat de la tasca mèdica, entre d'altres factors. En tot cas, el prestigi i el reconeixement social dels metges i de les institucions de tipus hospitalari en van sortir reforçades.

A Catalunya hi ha una sòlida tradició d'estudis dedicats precisament a la medicina en els temps medievals que en bona part deriva del mestratge de Luis García Ballester i el seu nucli de deixebles a la Institució Milà i Fontanals del CSIC de Barcelona. Precisament ell mateix i Jon Arrizabalaga van tenir cura d'un magnífic comentari a l'edició del «Regiment» de Jacme d'Agramont. García Ballester havia copsat la importància dels arxius per tal de conèixer la dimensió social de les pràctiques mèdiques i per això havia treballat en nombrosos arxius, inclosos els de Girona. La recerca als arxius va permetre demostrar l'àmplia difusió dels sabers i serveis mèdics a la baixa edat mitjana, fins i tot en el medi rural de les comarques gironines, tal com argumenta Michael McVaugh en el seu llibre.

La recerca de Samuel Cohn sobre la pesta es basa en fonts de procedència geogràfica molt diversa i d'una tipologia molt variada. A més d'un nombre impressionant de cròniques, s'ha dedicat a recollir tot un munt de miracles de les vides de sants que parlen de curacions miraculoses. Tot i que són rares per a la primera onada dels anys 1347-51, després esdevenen més freqüents. A Catalunya, sant Galderic, per exemple, intervingué per tal de salvar Perpinyà i altres llocs de la pesta de 1384. Però una de les fonts documentals a les quals Cohn ha dedicat més atenció és, sens dubte, els testaments, dels quals ha reunit una mostra impressionant, de grups socials i localitats molt diverses. La comparació d'aquests documents notarials abans i després de la pesta el porta a avaluar alguns dels canvis culturals i socials que deriven de presenciar la mort sobtada i massiva de veïns, familiars i amics. En els testaments posteriors a 1348, s'observa una major preocupació per la preservació de la memòria personal i familiar a través de deixes destinades a singularitzar els enterraments. Es constata també un augment, en tots els nivells socials, dels llegats, que impliquen recordar els difunts, a vegades amb obres d'art. La pandèmia va propiciar un increment de les disposicions testamentàries que impliquen fixar el destí dels béns personals, fideïcomisos per als patrimonis i tota mena de clàusules que demostren una preocupació pel destí dels béns personals. Aquest canvi en les actituds que manifesten els testaments va tenir conseqüències en l'àmbit econòmic, social i cultural. Als arxius catalans es conserven una quantitat enorme de testaments d'aquesta època, que permetrien múltiples recerques en aquesta direcció.

Lluís To Figueras

Per saber-ne més:

- Agramont, Jacme d', *Regiment de preservació de pestilència (Lleida, 1348)*, (ed. a càrrec de Arrizabalaga, Jon, García Ballester, Luis, i Veny, Joan). Barcelona: Enciclopèdia catalana, 1998.
- Cohn, Samuel K., *The Cult of remembrance and the Black Death: six renaissance cities in central Italy*. Baltimore: 1992.
- Cohn, Samuel K., *The Black Death Transformed: Disease and Culture in Early Renaissance Europe*. Londres-Nova York: 2002.
- Cohn, Samuel K., *Cultures of plague: medical thinking at the end of the Renaissance*. Oxford: 2011.
- Cohn, Samuel K., «Renaissance attachment to things: material culture in last wills and testaments», *Economic History Review*, 65/3 (2012), pàgs. 984-1004.
- Ferragud, Carmel, *Medicina i promoció social a la baixa edat mitjana: Corona d'Aragó, 1350-1410*. Madrid: CSIC, 2005.
- McVaugh, Michael R., *Medicine before the plague: practitioners and their patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*. Cambridge: 2002.
- Vela Aulesa, Carles, *Especiers i candelers a Barcelona a la baixa edat mitjana. Testaments, família i sociabilitat*. Barcelona: Fundació Noguera, 2007.

Samuel Cohn parla de les pandèmies medievals i modernes a:
https://cgs.illinois.edu/pandemics-in-historical-context/

Pandèmies, fronteres agroecològiques i colonització humana

La pandèmia que acaba d'escombrar la terra no ha tingut precedents. Hi ha hagut epidèmies més mortals, però han estat més circumscrites; hi ha hagut epidèmies gairebé tan esteses, però han estat menys mortals. Inundacions, fams, terratrèmols i erupcions volcàniques han escrit les seves històries en forma d'una destrucció humana gairebé massa terrible per ser capides, però mai abans no hi havia hagut una catàstrofe tan sobtada, tan devastadora i tan universal. La cosa més sorprenent (el més sorprenent) de la pandèmia és el complet misteri que l'envoltava. Ningú semblava saber quina malaltia era, d'on procedia ni com detenir-la.
Les ments més inquietes s'estan preguntant ara com ara si tornarà a haver-hi una altra onada.

Major George A. Soper «The Lessons of the Pandemic», *Science*, 30 de maig de 1919, pàgs. 501-505 (traducció de l'autor)

Les incerteses i temors que aixecà la Grip de 1918, així com les mesures per prevenir la seva difusió, no s'allunyen gaire de les que s'han manifestat amb la irrupció i la ràpida difusió de la pandèmia del coronavirus SARS-CoV-2. L'impacte geogràfic, demogràfic, econòmic, sanitari i emocional d'aquesta pandèmia, en època contemporània, només és comparable a les grans epidèmies de còlera del segle XIX.[1] Ha estat un fenomen totalment inesperat. De fet, ha significat el retorn a un passat «desterrat» de la memòria històrica i biològica de les societats capitalistes occidentals. El creixement econòmic, la millora en el benestar social, els avenços tecnològics i científics havien ventat de la història del món occidental aquests fenòmens pandèmics. Les epidèmies de còlera, tifus, verola i, sobretot, les de pesta, formaven part d'un passat llunyà, que en l'actualitat només es pot associar a algunes societats molt endarrerides econòmicament (Àfrica Subsahariana i Sud-est Asiàtic). Tanmateix, en els darrers decennis: la grip aviària (H5N1) infestà bona part del sud-est asiàtic (2005), la grip A (H1N1) o porcina viatjà arreu del món l'any 2009; el MERS-CoV volà des de l'Orient Mitjà a Europa el 2011; i l'Ebola rebrota periòdicament des del seu descobriment el 1976, i amb especial virulència els anys 2016-18.[2]

La inesperada vulneració «del progrés» s'ha explicat amb «teories conspiratives» (en el fons amb un to racista),[3] per l'escassa capacitat de resposta dels sistemes de salut, encongits per les retallades practicades pels governs neoliberals després de la crisi de l'any 2008;[4] o bé, per la precarietat estructural dels sistemes de salut pública en els països menys desenvolupats.[5] Amb tot, molts estudis assenyalen un origen més complex. La grip porcina s'originà en les granges intensives de porcs a Mèxic, i es va transmetre als humans tot provocant un elevada mortaldat. La grip aviària es desenvolupà en granges avícoles i s'espargí entre les aus emigrants, encara que no afectà directament les persones.[6] La Covid-19 està relacionada amb la família de virus SARS coneguts per epidèmies anteriors, i relacionats amb la grip hivernal. Els brots detectats en el mercat de Wuhan suggereixen una cadena similar: l'hoste primari és un animal silvestre (pangolí o ratpenat, segons han apuntat els primers estudis), tot i que la cadena d'intermediaris i adaptacions fins als humans és encara poc coneguda.[7]

Els biòlegs han descrit el complex i immens nombre de patògens que viuen als hàbitats naturals hostatjats per animals silvestres.[8] L'agroindústria intensiva (granges agropecuàries intensives) que colonitza els hàbitats naturals, tot replicant espècies per al consum humà, ha destruït les barreres naturals que actuen com a pantalles o filtres d'aquells virus; d'aquesta manera s'ha produït un progressiu «alliberament» i adaptació de patògens cap a altres hostes. Els virus, en determinades condicions, poden saltar dels hostes originaris (ratpenats, marmotes, pangolins, aucells, etc.) a altres d'intermedis criats en granges (gallines, ànecs, porcs), des d'on el virus acaba saltant i adaptant-se als humans[9] Per últim, un cop s'ha adaptat

Font: Centers for Disease Control and Prevention (CDC) https://www.cdc.gov/vhf/ebola/resources/virus-ecology.html

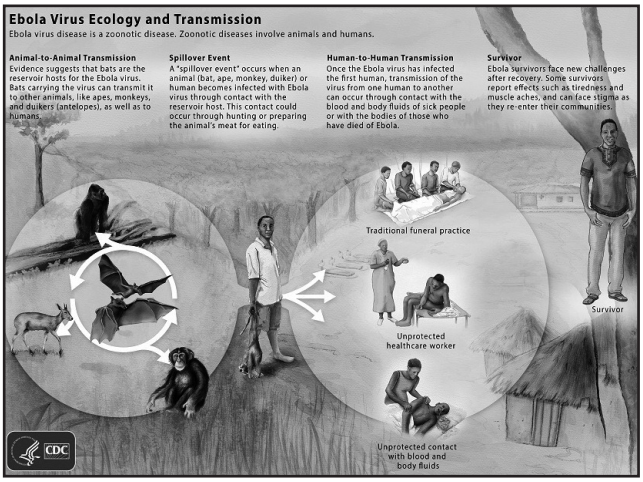

als ésser humans, els ràpids i intensos sistemes de comunicació (transport aeri i turisme) s'han convertit en les millors palanques de propagació d'aquesta generació de virus: les autopistes aèries permeten brots quasi simultanis a diversos llocs del planeta, a milers de quilòmetres de distància entre uns i altres.[10] Finalment, no s'ha de descartar que en determinades condicions climàtiques (temperatures baixes i humitat) i atmosfèriques (majors nivells de contaminació) puguin incrementar la difusió i letalitat de la pandèmia.[11] Així, les causes dels nous cicles epidèmics del segle XXI podrien trobar-se en el trencament de les complexes relacions fronteres entre les societats humanes i els sistemes naturals.[12]

Les interconnexions entre plagues i colonització dels sistemes agroecològics no són noves. Un dels exemples més antics, que no únic, és la història del bacteri de la *Yersina pestis*, coneguda com la pesta negra o bubònica: el *patogen-killer* més eficaç en la història medieval i moderna europea. La *Yersina pestis* és un bacteri (un organisme cel·lular), i no un virus (un patogen que necessita un cèl·lula per procrear-se i viure). La seva propagació entre els humans va provocar enormes mortaldats fins al segle XX. L'epidèmia es manifestava amb l'aparició de bubons als ganglis limfàtics de les persones; aquests bubons acabaven amb la vida dels infestats en poques setmanes. El patogen es transmetia per la picada de la puça de la rata (*Xenopsylla cheopis*), que inoculava el patogen. La letalitat era molt elevada (70%); entre la infestació i la defunció de l'afectat passaven unes poques setmanes. La mortaldat s'agreujava quan la pesta adquiria un component pneumònic, de manera que el bacteri es transmetia per contacte directe entre humans a través de les cutícules que portaven sang infestada amb el bacteri, expulsades per l'infestat quan tossia o parlava, fet que multiplicava els efectes devastadors del brot pandèmic.[13]

S'han documentat tres grans onades pandèmiques de la pesta negra. La primera fou l'onada dels anys 541-543 dC, coneguda com la Pesta Justiniana. Fou descrita pels coetanis (Procopi i Joan d'Efes); aquesta tingué rèpliques fins al segle VIII, i després desaparegué.[14] La segona onada s'inicià durant els anys 1347-48. L'impacte sobre la població europea fou esborronador, tal com mostren les dades demogràfiques, les cròniques i les obres literàries de l'època. La pesta mantingué la seva latència, tot rebrotant periòdicament a Europa, però amb una virulència desigual. Les diferents onades afectaren les regions Atlàntiques, l'Europa Central o bé les zones meridionals. La seva freqüència i virulència s'espaià; i, després de les onades de 1630 i 1647-54, només reaparegué en brots violents però molt localitzats geogràficament (per exemple, a Marsella el 1720).[15] La tercera onada tingué lloc entre finals del segle XIX i inicis del XX, i fou especialment violenta a la Xina i l'Índia. Fou durant aquesta onada, i en certs rebrots posteriors, quan amb un instrumental modern i coneixements científics es feren els majors avanços sobre la naturalesa i tractament de la pandèmia.[16] Ara bé, quins eren els orígens d'aquest bacteri? Per què es manifestà en aquelles onades mortíferes? Per què desapareixia i després tornava a reaparèixer amb tanta virulència?

La pesta negra té uns orígens llunyans. De fet, els bacteris ja eren allí, en certs indrets o extensions geogràfiques, abans de ser incorporats a la vida dels humans. Els estudis genòmics suggereixen que les primeres manifestacions podrien estar relacionades amb els canvis que comportaren la revolució agrària i la domesticació dels mamífers a les estepes entre el sud-est de l'actual Rússia, Tibet i Xina.[17] La *Yersina pestis* prosperaria associada a un tipus de puça que parasita els rosegadors silvestres (marmotes) que habiten aquelles contrades. Les puces s'alimentaven de la sang dels rosega-

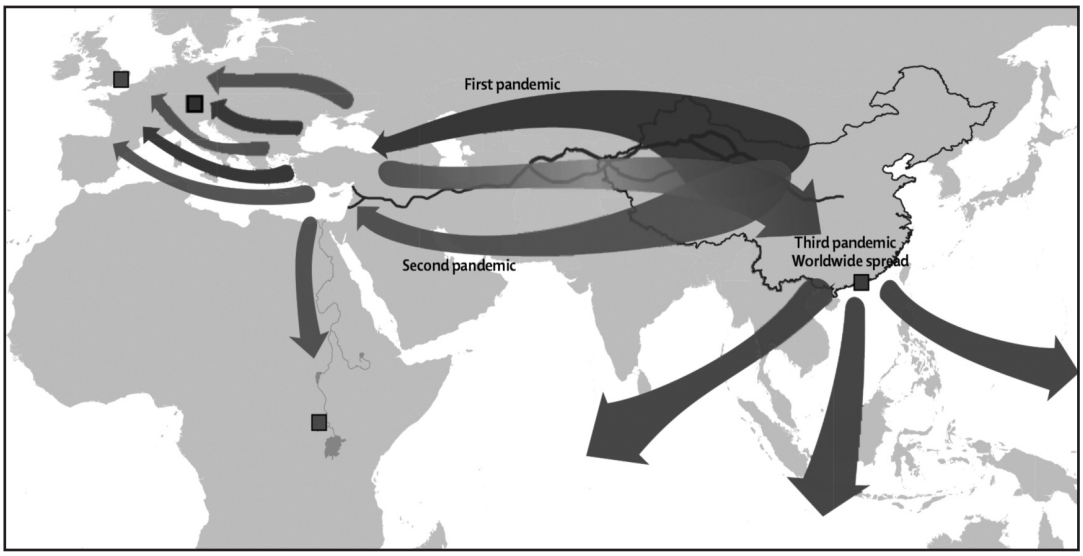

Font: WAGNER, D. M., KLUNK, J., HARBECK, M., DEVAULT, A., WAGLECHNER, N., *Sahl*, J. W., POINAR, D., «*Yersinia pestis* and the Plague of Justinian 541–543 AD: a genomic analysis», *The Lancet infectious diseases*, 14/4 (2014), pàgs. 319-326.

dors i prosperaven amb l'expansió de l'espècie. Durant les etapes de condicions climàtiques favorables, la biomassa s'expandia i afavoria el creixement de les poblacions de rosegadors i de puces. Quan es trencava el cicle expansiu, per exemple degut a un període de sequera extrema, la reducció de la biomassa provocava la davallada de les colònies de rosegadors. Quan la pesta delmava les poblacions de rosegadors, les puces afamades saltaven a altres hostes que s'havien acostat als hàbitats dels rosegadors.[18]

L'esglaó intermedi entre els rosegadors de les planures i els humans fou la rata negra (*rattus rattus*).[19] La seva associació amb les comunitats humanes estava lligada en part al desenvolupament de l'agricultura cerealista. La rata havia prosperat al costat de les sitges i graners dels primers agricultors.[20] La transmissió de la puça de les rates als humans seguia un procés similar. Mentre les puces disposaven de suficients hostes, es mantenia a la rata. Tanmateix, quan es desenvolupava el patogen i començava a infestar la població de rates, i la infestació delmava la població de rates (epizoòtia), aleshores les puces afamades saltaven a l'hoste més proper: els humans. La picada de les puces infestades estenia el patogen entre els humans. Així, l'epidèmia era el resultat de dues epizoòties prèvies, primer entre els rosegadors silvestres i després entre les rates.[21] La difusió de la pesta no era directa, de persona a persona, excepte en el cas de la pesta pneumònica primària, sinó que es produïa a través de la picadura d'una puça infectada. Aquestes característiques conferien particularitats a les condicions de la seva difusió, i també a les polítiques de contenció de la plaga. L'expansió de la pandèmia seguia un via lenta en la seva propagació interior, a través de les colònies de rates; i una ruta ràpida, amb la difusió de les rates i puces infectades mitjançant els vaixells (sentines amb cereals i la pellofa) i caravanes (com a paràsits dels camells), la qual cosa permetia els grans salts marítims i urbans de l'epidèmia.[22]

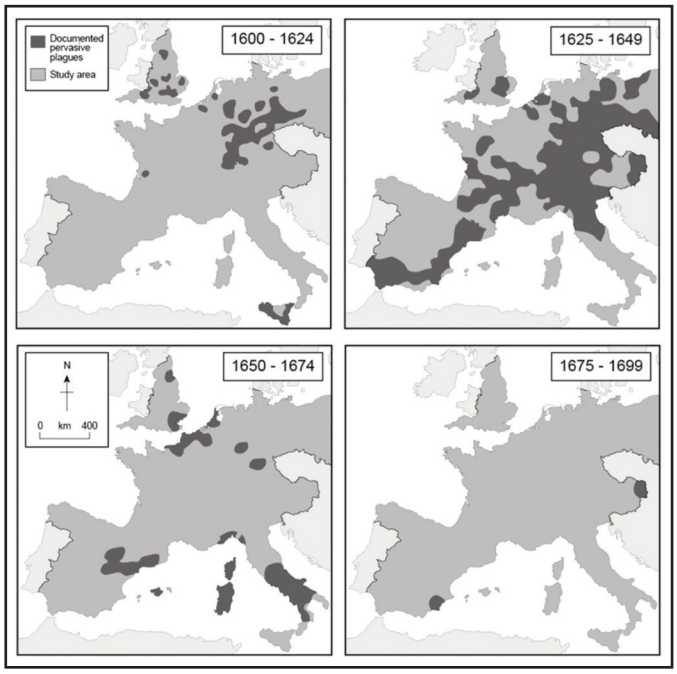

Font: Alfani, G., «Plague in seventeenth-century Europe and the decline of Italy: an epidemiological hypothesis», *European Review of Economic History*, 17/4 (2013), pàgs. 408-430.

Els estudis han relacionat la irrupció dels tres grans cicles pandèmics amb la conjunció de canvis econòmics (interconnexió de les societats mediterrànies i asiàtiques) i climàtics.[23] La irrupció del cicle de Pestes Justinià coincidí amb el final d'una etapa humida que fou seguida per intensos períodes de sequera durant el segle VI. Aquest cicle, possiblement també relacionat amb uns ceps del bacteri, tingueren alguns rebrots posteriors, fins que el cicle s'esllanguiria.[24] La segona gran onada, iniciada durant els anys 1347-52, també trobà en els canvis en les condicions agroclimàtiques un context favorable per iniciar-se i difondre's cap a Europa, encara que distint del diagnosticat per a l'anterior pandèmia.[25] Més difícil resulta establir les relacions entre els canvis climàtics i els rebrots de les onades de pesta del segle XVI i XVII, perquè sembla que el cep era el mateix que el de l'any 1348.[26] Aquestes onades afectaren les poblacions d'àrees geogràfiques diferents, en cada una d'elles. Els orígens podien ser les rates infestades que s'escolaven als vaixells, entre la pellofa, i també els viatgers que travessaven la Mediterrània.[27] Tanmateix, sorprèn la multiplicitat dels límits geogràfics de les diferents onades del segle XVII. Mentre l'onada de 1630 quedà molt circumscrita al nord d'Itàlia, centre-est d'Europa i el litoral peninsular, la del 1647-54 afectà sobretot el sud de la Península itàlica i el llevant ibèric.[28] La pesta seguí a Europa, encara que en brots més localitzats; per exemple, l'episodi de pesta de 1720 a Marsella[29] o el de 1820 a Mallorca.[30] Els brots s'han mantingut arreu d'Europa fins a la segona meitat del segle XX, encara que els focus més intensos i estesos tingueren lloc a Àsia.[31]

La geografia dels brots i la seva intermitència suggereix que els patògenes portadors de la pesta segueixen confinats en comunitats de rosegadors a diferents indrets del món. Així, la seva reaparició és factible, tal com demostren les notícies sobre alguns brots relacionats amb les colònies de rosegadors o marmotes a Madagascar, Perú, Xina o Congo reportats per l'OMS. Però també és cert que la memòria, l'experiència i les pràctiques preventives (cordons sanitaris, quarantenes, confinaments i neteja) i els coneixements científics en el tractament de la plaga han permès contenir-la; es a dir, confinar-la.[32]

La irrupció i difusió de l'actual pandèmia planteja nous desafiaments per als sistemes sanitaris i la societat actual, però també per als historiadors. D'una banda, l'anàlisi dels diferents brots epidèmics mereix una anàlisi més amplia, en què els bressols socioecològics del patogen —hàbitats, hostes i vectors de transmissió i adaptació— siguin un primer punt d'estudi indefugible per tal de comprendre com alguns virus i bacteris salten dels seus hàbitats naturals a d'altres, com s'a-

dapten i com muten. En segon lloc, la major part dels estudis recents han posat un èmfasi molt especial en l'estudi dels canvis en les condicions climàtiques, que poden alentir o accelerar la difusió de les epidèmies. Per últim, cal analitzar els mecanismes socials que contribueixen a la propagació de l'epidèmia (per exemple, els sistemes de transport), i també avaluar l'eficàcia de les polítiques públiques (sanitàries) que jugaren un paper rellevant en la contenció i control de la plaga (confinaments, quarantenes, llatzerets i neteges).

Les experiències i crisis socioecològiques del passat poden ajudar a il·luminar la comprensió dels desafiaments contemporanis. Però, per tal que això passi, cal, d'una banda, la implementació de metodologies transdisciplinàries i una col·laboració franca entre les ciències naturals i les socials; i de l'altra, els errors passats haurien d'ajudar els representants de la ciutadania i els governs de les nacions a admetre que cal fixar alguns llindars que no convé traspassar, si es vol garantir la vida en el planeta (hàbitats i espècies), inclosa la vida de l'espècie humana.

Biel Jover Avellà

[1] Vegeu l'obra de Johnson, Steven, *El mapa fantasma: la epidemia que cambió la ciencia, las ciudades y el mundo moderno*, Madrid, Capitán Swing Libros, 2020.

[2] Vegeu el text de la biòloga Salvadó, Margalida, «Les pandèmies i epidèmies de segle xxi: els seus orígens i impactes», en línia a: http://catxipanda.tothistoria.cat/blog/2020/03/27/les-pandemies-i-epidemies-de-segle-xxi-els-seus-origens-i-impactes-margarida-salvado/

[3]Vegeu Quian, Alberto, «Pandemia de mentiras sobre el coronavirus: así amenaza nuestra salud y la democracia. Hoy, más que nunca, la verdad se ha convertido en una cuestión de vida o muerte», CTXT, 21/04/2020, en línia a: https://ctxt.es/es/20200401/Politica/31843/bulos-redes-fake-news-democracia-pandemia-covid-conspiranoicos-alberto-quian-infodemia.htm.

[4] Sanchez Bayle, Marciano, i Sanchez Fernández, Carlos, «Covid-19: certezas, incertidumbres y problemas que plantea», *El País* (24/03/2020), en línia a: https://elpais.com/economia/2020/03/23/alternativas/1584970716_702344.html

[5] Alonso, José Antonio, i Atienza Azcona, Jaime, «La Covid-19 en el mundo más pobre», *El País* (06/04/2020), en línia a: https://elpais.com/elpais/2020/04/01/planeta_futuro/1585752546_792829.html

[6] Wallace, Robert, *Big farms make big flu: dispatches on influenza, agribusiness, and the nature of science*, NYU Press, 2016. També, Wallace, Rob, Liebman, A., Chaves, L. F., i Wallace, Rodrick, «COVID-19 and Circuits of Capital», *Monthly Review*, 72/1 (2020).

[7] Zhang, T., Wu, Q., i Zhang, Z., «Probable pangolin origin of SARS-CoV-2 associated with the COVID-19 outbreak», *Current Biology*, 30/7 (6 April 2020), pàgs. 1346-1351.

[8] En aquest sentit anaven les advertències dels organismes internacionals, com ara el programa de Nacions Unides per al Medi Ambient (PNUMA), en línia a: https://www.lavanguardia.com/natural/20200522/481311194403/dia-internacional-de-la-biodiversidad-pandemias-perdida-ecosistemas-fauna-biodiversidad.html; o bé els estudis sobre la influencia del canvi climàtic sobre la difusió de les noves pandèmies, a: https://theconversation.com/coronavirus-response-proves-the-world-can-act-on-climate-change-133999. També aquesta relació és esmentada en l'entrevista amb el principal assessor del Govern d'Alemanya sobre el coronavirus, en línia a: https://m.eldiario.es/3ce39776_1021548406/;

[9] Hom pot trobar un resum d'aquestes interconnexions entre la biodiversitat, el canvi climàtic i la difusió de les noves pandèmies, a la ressenya d'Enric Tello, en línia a: https://conversacionsobrehistoria.info/2020/05/11/ecohistoria-iv-solo-la-biodiversidad-nos-salvara-de-la-pandemia-entrevista-a-rob-wallace/.

[10] Vegeu per exemple l'article d'Ivan Murray a https://www.elsaltodiario.com/turismo/ivan-murray-turismo-global-lehman-brothers-crisis-covid19.

[11] Vegeu https://www.sciencedaily.com/releases/2020/04/200406100824.htm.

[12]Vegeu l'entrevista a Carlos Zambrana a *La Vanguardia*, en línia a: https://www.lavanguardia.com/natural/20200404/48285860410/carlos-zambrana-ecohealth-alliance-malasia-coronavirus.html?facet=amp.

[13] Vegeu descripcions de les característiques d'aquesta epidèmia a Cohn, Samuel, «The Black Death: end of a paradigm», *The American Historical Review*, 107/3 (2002), pàgs. 703-738. També se'n poden llegir pàgines interessants a: Benedictow, J. Ole, *La peste negra, 1346-1353: la historia completa*, Madrid, Ediciones Akal, 2011; i a: Campbell, Bruce M., *The great transition*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016.

[14] Harper, Kyle, *El fatal destino de Roma. Cambio climático y enfermedad en el fin de un Imperio*, Barcelona, Crítica, 2018.

[15] Alfani, G., «Plague in seventeenth-century Europe and the decline of Italy: an epidemiological hypothesis», *European Review of Economic History*, 17/4 (2013), pàgs. 408-430.

[16] Cohn, Samuel, «Epidemiology of the Black Death and Successive Waves of Plague», *Medical History*, 52/S27 (2008), pàgs. 74-100.

[17] Andrades Valtueña, A., Mittnik, A., Key, F. M., Haak, W., Allmäe, R., Belinskij, A., Massy, K. *et alii*, «The Stone Age plague and its persistence in Eurasia», *Current biology*, 27(23) (2017), pàgs. 3683-3691. Vegeu també: Spyrou, Maria A., Tukhbatova, Rezeda I., Wang, Chuan-Chao, Andrades Valtueña, Aida, Lankapalli, Aditya K., Kondrashin, Vitaly V., Tsybin, Victor A., Khokhlov, Aleksandr, Kühnert, Denise, Herbig, Alexander, Bos, Kirsten I., i Krause, Johannes, «Analysis of 3800-year-old Yersinia pestis genomes suggests Bronze Age origin for bubonic plague», *Nature Communications*, 9/2234 (2018), DOI: 10.1038/s41467-018-04550-9.

[18] Vegeu una descripció del procés a: Harper, Kyle, *El fatal destino de Roma. Cambio climático...*, *op. cit.*, pàgs 250-258; i també a: Campbell, Bruce M., *The great transition...*, *op. cit.*, pàgs. 230-235.

[19] Vegeu Benedictow, J. Ole, *La peste negra, 1346-1353: la historia...*, *op. cit.* pàgs. 30-44.

[20] Aquesta inferència procedeix de l'anàlisi de les restes arqueozoològiques i genòmiques dels jaciments arqueològics, on s'ha comprovat l'associació entre esquelets humans i els de la rata negra: Spyrou, Maria A., Tukhbatova, Rezeda I., Wang, Chuan-Chao, Andrades Valtueña, Aida, Lankapalli, Aditya K., Kondrashin, Vitaly V., Tsybin, Victor A., Khokhlov, Aleksandr, Kühnert, Denise, Herbig, Alexander, Bos, Kirsten I., i Krause, Johannes, «Analysis of 3800-year-old Yersinia pestis genomes suggests...», *op. cit.*, pàgs. 1-10.

[21] Vegeu, per exemple, una completa descripció d'aquests processos a Campbell, Bruce M., *The great transition...*, *op. cit.*, pàgs. 227-252.

[22] Xu, L., Stige, L. C., Kausrud, K. L., Ben Ari, T., Wang, S., Fang, X., Zhang, Z. *et alii*, «Wet climate and transportation routes accelerate spread of human plague», *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 281/1780 (2014), en línia a: https://doi.org/10.1098/rspb.2013.3159. Vegeu també: Yue, R. P., Lee, H. F. i Wu, C. Y., «Trade routes and plague transmission in pre-industrial Europe», *Scientific reports*, 7/1 (2017), pàgs. 1-10.

[23] Schmid, B. V., Büntgen, U., Easterday, W. R., Ginzler, C., Walløe, L., Bramanti, B., i Stenseth, N. C., «Climate-driven introduction of the Black Death and successive plague reintroductions into Europe», *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112/10 (2015), pàgs. 3.020-3.025.

[24] Feldman, M., Harbeck, M., Keller, M., Spyrou, M. A., Rott, A., Trautmann, B., i Bos, K., «A high-covera-

COL·LECCIO MASCORT

Morter de farmàcia. França, 1624. Fosa de bronze. 27 x 44 x 39 cm

Ramon Mascort Amigó (Barcelona, 1930) guarda en la seva col·lecció particular un morter de bronze procedent de la farmàcia Mascort de Torroella de Montgrí. Aquest morter, conservat durant generacions per la família Mascort, havia format part dels estris indispensables de la farmàcia que regentava la família. Aquest tipus de morters, de gran format, servien per a polvoritzar i barrejar substàncies i, des de fa segles, s'han utilitzat en farmàcies per preparar medicaments.

El morter és de grans dimensions i té forma troncocònica invertida. El cos està decorat perimetralment per vuit costelles verticals en forma d'atlants, i disposa de dues nanses contraposades en forma de cap de gos. A la part superior, presenta la inscripció: «DOMINIQUE CAMBIADOUR 1624», com a marca de propietat.

Gràcies a una notícia publicada per la Société Archéologique de Montpellier l'any 1958, sabem que Dominique Cambiadour havia nascut a Poussan (districte de Montpeller) el 1595, i que va exercir de farmacèutic a Montpeller des de 1624, fins que morí a causa de l'epidèmia de pesta que va afectar la ciutat entre 1629 i 1630. L'administració local va fer inventariar la casa per evitar-ne el pillatge. En l'inventari de la botiga, completament equipada amb estris de tota mena, hi consten gerres, morters, espàtules i alambins, entre d'altres.

El primer Mascort que es va instal·lar a Torroella de Montgrí, com a farmacèutic, fou Agustí Mascort Plana (Palafrugell, 1770-Torroella de Montgrí, 1842). A partir de la documentació conservada a l'arxiu de la Col·lecció Mascort, sabem que l'any 1805 Agustí Mascort va comprar tots els objectes i mobles de la farmàcia de l'antic Hospital de Torroella de Montgrí. I el 1837 va comprar a Josep Alabau el contingut de la botiga de farmàcia que regentava el seu difunt fill també de Torroella de Montgrí.

No podem assegurar en quin moment arribà el morter a la família Mascort, però sí que ha perdurat fins al nostres dies. D'aquest morter, n'hem pogut resseguir la història, que compta amb quasi quatre-cents anys.

Elena Sau
Fundació Mascort Torroella de Montgrí

Bibliografia:
Irissou, Louis. «Interieur d'Apothicaire en 1630», dins Dulieu, L., «Sur le passé de la pharmacie montpelliéraine: Compte rendu des travaux de la Société Archéologique de Montpellier pendant les années 1932-1950», *Revue d'Histoire de la Pharmacie* [París], 159 (1958), pàgs. 441-442.
Consultable a:
https://www.persee.fr/docAsPDF/pharm_0035-2349_1958_num_46_159_9538_t1_0441_0000_2.pdf
Creixell, Rosa Maria. *Piezas escogidas. La selección del coleccionista. 10º Aniversario*. Torroella de Montgrí: Fundació Privada Mascort, 2017, cat. 72.

ge Yersinia pestis genome from a sixth-century Justinianic plague victim», *Molecular biology and evolution*, 33/11 (2016), pàgs. 2911-2923. Vegeu també: Harbeck, M., Seifert, L., Hänsch, S., Wagner, D. M., Birdsell, D., Parise, K. L., i Zöller, L., «Yersinia pestis DNA from skeletal remains from the 6th century AD reveals insights into Justinianic Plague», *PLoS Pathogens*, 9/5 (2013), e1003349.

[25] Vegeu Campbell, Bruce M., *The great transition...*, *op. cit.*, pàgs. 277-289.

[26] Whittles L. K., i Didelot, X., «Epidemiological analysis of the Eyam plague outbreak of 1665–1666», *Proc. R. Soc. B*, 283/1830 (2016), en línia a: http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2016.0618; vegeu també: Seifert, L., Wiechmann, I., Harbeck, M., Thomas, A., Grupe, G., Projahn, M., i Riehm, J. M., «Genotyping *Yersinia pestis* in historical plague: evidence for long-term persistence of *Y. pestis* in Europe from the 14th to the 17th century», *PLoS One*, 11/1 (2016), en línia a: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0145194.

[27] Yue, R. P., Lee, H. F., i Wu, C. Y., «Trade routes and plague transmission in pre-industrial Europe», *Scientific reports*, 7/1 (2017), pàgs. 1-10. Vegeu també: Andrades Valtueña, A., Mittnik, A., Key, F. M., Haak, W., Allmäe, R., Belinskij, A., Massy, K. *et alii*, «The Stone Age plague...», *op. cit*.

[28] Alfani, G., «Plague in seventeenth-century Europe and the decline of Italy: an epidemiological hypothesis», *European Review of Economic History*, 17/4 (2013), pàgs. 408-430.

[29] Sobre la pesta a Marsella, vegeu: Bos, K. I., Herbig, A., Sahl, J., Waglechner, N., Fourment, M., Forrest, S. A., i Golding, G. B., «Eighteenth century Yersinia pestis genomes reveal the long-term persistence of an historical plague focus», *Elife*, 5 (2016), en línia a: https://elifesciences.org/articles/12994.

[30] Sobre la pesta de 1820 a Mallorca, vegeu l'article de Pujades-Mora, Joana M., i Sales, Pere, en línia a: https://www.arabalears.cat/societat/Confinaments-passat-temps-Covid-19-coronavirus_0_2424957565.html

[31] Bramanti, B., Dean, K.R., Walløe, L., Chr. Stenseth, N., «The Third Plague Pandemic in Europe» *Proc. R. Soc. B*, 286/1901 (2019), en línia a: http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2018.2429

[32] World Health Organisation, «Plague – Madagascar», *Disease outbreak news* (15 November 2017), en línia a: https://www.who.int/csr/don/15-november-2017-plague-madagascar/en/.

La Vall de Santa Creu, 1652: la pesta buida una llar

En ocasió dels moments realment històrics que ens toca viure amb el pas de la Covid-19, que deixen en foteses altres fenòmens sociopolítics recents, és obligat retornar la mirada a allò que ha marcat la humanitat des del principi dels temps: la lluita per la supervivència. Quan la parca descarrega la seva dalla i la mort i el dolor s'estenen de forma imparable i tenalladora, la nau de la nostra existència sotsobra i la vida emergeix com un valor suprem. A tots ens convé no oblidar; i a nosaltres, com a historiadors en particular, no menystenir aquest enfocament en les nostres recerques, a vegades només focalitzat en un aspecte o àmbit, massa distant d'una mirada global. La lluita per vorejar la mort és una de les pedres angulars de totes les societats. Els fets viscuts recentment ens fan present avui que, malgrat el progrés de les nostres societats, la força de la natura ens fa sucumbir. Una cura d'humilitat en ple segle XXI, quan la humanitat caminava pel plàcid sender dels qui es creuen invencibles.

Mentre vivíem una fase àlgida d'aquest històric mal tràngol, em venien al pensament les vides d'alguns meus avantpassats que van sucumbir a l'epidèmia de 1652,[1] al veïnat de la Vall de Santa Creu, sufragània de la parròquia de Sant Esteve de la Mata de la Selva de Mar, avui integrat al terme municipal del Port de la Selva. És un llogarret clos entre muntanyes al peu del monestir de Sant Pere de Rodes, dedicat al conreu de la vinya i l'olivera, habitat a l'època per una setantena de persones, que van veure torbada la seva existència per l'arribada de la pesta.

En un manual de protocols d'Antoni Fontdevila, notari de Llançà,[2] vaig descobrir l'impacte d'aquest fenomen a la família i al seu patrimoni: la mort d'un matrimoni i els seus fills, i l'herència del patrimoni familiar d'una nissaga ja documentada al poble almenys d'ençà el segle XIV, patrimoni que va anar a parar a mans d'un germà del cap de casa i a la seva descendència. Un drama que fou familiar però que ben segur va commocionar la petita comunitat rural.[3] Amb poques hores de diferència, Sebastià Paronella Cuningo, nascut a la Vall el 7 de desembre de 1620, va morir als 32 anys, junt amb la seva esposa, Margarida Buscató, nascuda al veïnat de Sant Romà de la Selva de Mar, i una filla, les restes dels quals foren soterrades a tocar de la casa, i un fill també va perir i fou sepultat a la muntanya camí de la Selva de Mar. Morts tots els integrants de la unitat familiar, el patrimoni va ser heretat pel germà, Antoni Paronella Cuningo, nascut a la Vall el 21 de febrer de 1639, el qual, tot i la seva joventut, ja s'havia casat amb l'esposa de nom Magdalena. El jove de tretze anys, orfe de pare d'ençà dels tres anys, morts el germà, la cunyada i els nebots, i una

vegada transcorreguda la quarantena, va prendre possessió de la llar que l'epidèmia havia deixat buida. La vida continuava, i les generacions es van succeir al capdavant d'un patrimoni per espai de tres segles més, però aquesta ja és una altra història.

Part d'aquest document notarial al qual hem fet referència ja va ser incorporat a una comunicació d'unes jornades celebrades l'octubre de 2006 a l'Arxiu Històric de Girona.[4] Es tracta d'una acta d'inspecció facultativa a la Vall de Santa Creu, per determinar si l'indret es podia declarar lliure de pesta i permetre així la circulació de persones i de béns. Per tal de copsar la integritat del testimoni que ha pervingut d'aquell episodi, i que el lector estableixi lliurement les seves pròpies conclusions, vegem-ne, al marge, la transcripció completa, a cura de l'amic Salvador Vega Ferrer.

Fixem-nos en la visita d'un metge i un cirurgià (i junta del morbo de Castelló d'Empúries)[8] a l'indret per determinar si encara hi havia pesta a la Vall de Santa Creu. Resulta interessant constatar el rigorós protocol sanitari seguit per verificar la finalització d'un episodi contagiós, fins i tot més enllà del mateix terme castellonenc, en un petit poble del Cap de Creus. Dèiem en aquella ocasió: «Però ens sembla que, prèviament, les societats d'Antic Règim havien articulat dins les seves pròpies cosmovisions eines, instruments i estratègies per mirar de superar unes situacions a les quals totes les societats han hagut de fer front. La salut és una de les prioritats dels homes i de les societats, perquè en això hi va la seva pròpia continuïtat. No tenir-ho en compte ens podria fer caure en l'error de pensar que a les societats preindustrials no s'havien articulat estratègies de salut pública. Ens sembla que, empesos per l'imperatiu de la subsistència, aquesta era una qüestió assumida per la societat en el seu conjunt, per bé que amb formes lògicament molt diferents de les implementades per les societats d'època contemporània, interferides per interessos econòmics o d'altre tipus, a vegades d'escassa legitimitat, no gaire diferents dels actuals».

Adés i ara, cada societat ha articulat les seves pròpies estratègies. El més trist del que ens ha tocat viure és que s'ha demostrat que d'estratègies no n'hi havia gaires, i que les nostres societats i els seus governants —oblidant aquest passat que els historiadors sempre intentem fer present per guanyar el futur— havien menystingut que la història, malgrat els molts canvis viscuts, de manera periòdica es repeteix. I el nostre temps no ha quedat al marge d'aquesta constant. Lliçó d'història, lliçó de vida.

Salut tinguem per retrobar-nos tots amb l'expectant lectura del proper *Mestall*!

David Moré Aguirre ■

In Christi nomine, et cetera

Dimars a 20 del mes de agost 1652. Constituïts personalment los magnífichs Jaume Serra, doctor en Medicina, y Pere Pagès, chirurgià de la vila de Castelló de Empúries, en lo terme y cerca del lloch de la Vall, en presèntia dels honorables Pere Roig, ba[5] cònsol, y Nicolau Roig, batlle del morbo de dit lloch de la Vall, dits doctor Serra y Pagès han exposat a dits cònsol y batlle del morbo lo següent: «…Senyors cònsols y batlle del morbo de la Vall, nosaltres venim assí a petitió de vostres mercès y per deliberatió presa en la junta del morbo de la vila de Castelló, per visitar y veure la sanitat dels habitants de dit lloch y fer relatió del que sabrem y haurem vist y si ha hi deu donar-se'ls lo líbero comers. Per ço requerim a vostres mercès que migensant jurament nos digau si en dit lloch de la Vall o son terme y ha algú o alguns malalts y qui són. Ítem, si després que los han assignat la quorantena de salut hi ha hagut algú o alguns malalts. Ítem, que migensant dit jurament nos prometan amostrar totas las casas són estadas infestas y personas foren contagiadas y los puestos a hont són enterrats los morts en lo temps del contagi…». Y encontinent, hoyda dita expositió verbal, dits cònsols y batlle del morbo mijensant jurament, extrajudicialment per ells prestnt[6] a Nostre Senyor Déu y als Quatre Sants Evangelis, han dit y afirmat que en dit lloch de la Vall ni son terme no y havia malalt algú, xich ni gran, ni menos ni havia hagut del temps que estan en quorantena de salut ni de molts dies antes a esta part y que los prometian amostrar totas las personas que foren encontradas y tots los puestos a hont hi hagué contagi y los puestos a hont són enterrats los morts, tot dol y frau cessant, y encontinent tots junts se són conferits en dit lloch y anats a la isglésia de Sant Fructuós a donar gràtias al Senyor, y exint han vist y regonegut lo sementiri, a hont nohan trobat vestigi de ésser-hi enterrat ningú modernament. Ítem, los carrers del lloch los han vistos molt ben nets y scombrats, sens ninguna immundicia. Ítem, han vista la casa de Sebastià Paronella, a hont fou encontrat[7] dit Paronella, sa muller, son fill y una filla y en dita casa moriren dits cònjuges y la filla, neta y purificada per mestre Glaudis Arnau de Vilanova, y de un mes y mitg a esta part la habita Antoni Paronella, sa muller, mare y família, qui han estat y estan ab bona salut. Ítem, han vist en un codronet cerca de dita casa, entre migdia y ponent, un clot a hont foren enterrats dits Sebastià Paronella, sa muller y la filla molt ben carregat de cals viva. Lo fill de dits diuen dits cònsols y batlle de la Vall que los fossers se·l enportavan a la infermaria de la Selva y morí per lo camí y lo enterraren ab un gran clot a la montanya. Ítem, han vista a Magdalena, muller de dit Antoni Paronella, qui en lo temps del contagi tingué febra y se temé ser estada encontrada a la cuxa, y no aparagué, ab perfeta salut. Ítem, Hyacinto Paronella, qui fou encontrat a cau de cuxa, lo han vist y trobat ab salut y la part a hont tingué la nafra ben curada y cicatrisada. La casa del qual, després de perfumada ha un més y mig, poch més o menos, la habita.

Presents a ditas cosas per testimonis Mateu Pau, dit batlle del morbo de dita vila de Castelló y Antoni Ventós, de dit lloch de la Vall y molts altres, y Joan Guàrdias, pe. en la notaria pública de la vila de Llançà y jurisdictions de Sant Pere de Rodas, substitut, a estas cosas entrevenint per Antoni Fontdevila, notari aquella regint, que de ditas cosas totas y senglas ne ha rebut y continuat lo present acte a peti[ci]*ó y requeriment de dits cònsols y batlle de la Vall.*

[1] Sobre l'epidèmia de pesta de mitjan segle XVII, vegeu AMELANG, James S., i Xavier TORRES (curad.), *Miquel Parets: Dietari d'un any de pesta*, Vic, Eumo, 1989.

any XXII - núm. 47 - juny 2020

[2] AHG. Notarials, Llançà 64, 20/8/1652, f. 29-30. Al mateix volum es localitzen altres actes relacionades amb l'epidèmia a pobles immediats a la Vall, la qual cosa testimonia l'impacte que el fenomen va tenir en aquesta contrada del Cap de Creus. En concret, trobem una capitulació de la universitat de Llançà i el cirurgià Jaume Mates (f. 3r-5r); una declaració que no hi ha malalts al lloc de la Selva prestada pel rector i pel cirurgià de la parròquia (f. 22r-v); una àpoca d'un apotecari de Figueres atorgada al síndic de Llançà per compres fetes durant el contagi (f. 64r-v); i, finalment, una acta relativa a censals adquirits per la universitat de la Selva, la Vall i la muntanya de Sant Baldiri per fer front a les despeses ocasionades per l'epidèmia (f. 143v-149r), la qual cosa, com ara, també revela la subsegüent afectació econòmica de la crisi sanitària.

[3] El fet que, de la parròquia de la Selva de Mar, no se n'hagin conservat registres sagramentals d'òbits per al període 1595-1704 ens impedeix detectar altres possibles afectacions a l'indret.

[4] Moré Aguirre, David, i Salvador Vega Ferrer, «Sanitat i higiene pública als segles XVII-XVIII: Alguns exemples empordanesos», a: *Documentació notarial i arxius. Els fons notarials com a eina per a la recerca històrica*, Girona, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, 2007, pàg. 202. Una imatge del mateix va ser incorporada el 2008 al catàleg de l'exposició *Apocalíptica. Els rastres de la mort a través de la història*, Girona, Generalitat de Catalunya-Arxiu Històric de Girona, pàg. 23.

[5] Es tracta d'un lapsus de l'escrivent, que aquí hi anava a escriure «batlle».

[6] Un altre lapsus de l'escrivent. Hauria de dir «prestat».

[7] «Encontrat» és, en aquest context, sinònim de «diagnosticat com a malalt de pesta».

[8] La importància de Castelló a l'època era pariona a la d'una capital de comarca o fins i tot de província en l'actualitat.

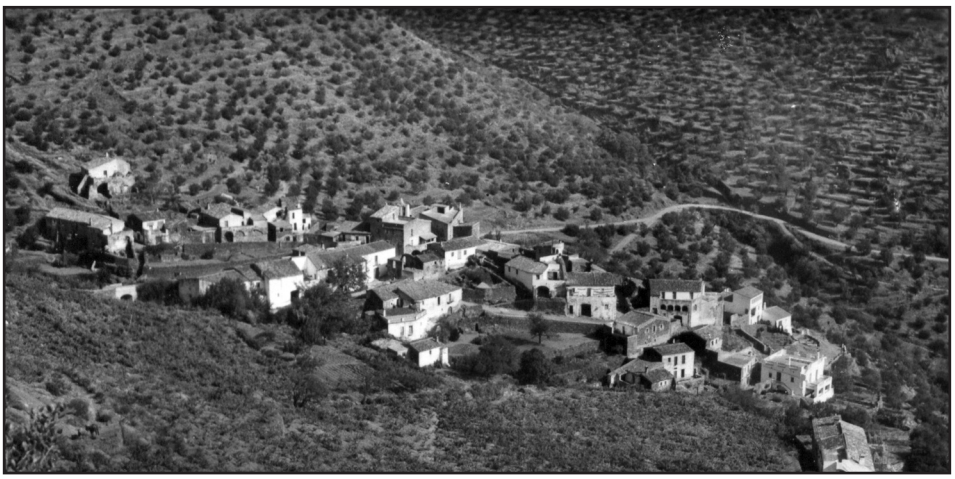

Panoràmica de la Vall de Santa Creu a mitjans segle XX. Fotografia: col·lecció de l'autor

La pesta de Marsella que mai no va arribar (1720)

Els contagis, les epidèmies i les pestes, tot i que sovintejades, no deixaven de sorprendre les poblacions. Alguns pagesos lletrats en deixaven constància escrita com a memòria per als seus descendents. Així és com Francisco Verdaguer Bosch, pagès de Llançà, Amer Massó, pagès de Sant Esteve de Guialbes, o Sebastià Casanovas, pagès de Palau-saverdera, van deixar constància de la pesta de Marsella.

Sebastià Casanovas és lacònic, en part perquè escriu ja vell d'uns fets ocorreguts durant la seva infantesa, i s'hi refereix en la mesura que el seu pare, perseguit per les noves autoritats sorgides del decret de Nova Planta, no va tornar del Rosselló fins l'any 1723 perquè «tancaren la línia, so hés, que a pena de la vida ningú posqués venir de Fransa, perquè en dit temps la pesta se posà a Marcella; axís la gent de esta terra abían de fer guarda per tots los ports y boras de mar y per tota la frontera de Fransa, del que jo tinch memòria». Remarquem d'aquest petit paràgraf: tancar la línia, tancar la frontera, que s'impedia el trànsit, amb pena de la vida; i les guàrdies per terra i per mar. Hi tornarem.

Francisco Verdaguer Bosch, pagès de Llançà, va anotar en el seu llibre de comptes la transmissió de la notícia: «Lo últim dia del mes de juliol en la vila de Cadaqués prengué port una embarcació, la qual aportà nova que en Marcella hera lo contagi, que havien cremat un vaixell, y la gent, que se hera descobert ab algunes bales de cotó vingudes de Llevant, y ne donaren avís a Figueras, de ont isqueren ordres generals que nosaltres estiguéssim a la mira, y luego la vila posà guarda en lo port..., que per temps hera lo dia 2 de agost». Afegeix encara que l'avís que la pesta era a Marsella va arribar del governador de Perpinyà, i arribà a Llançà i, d'aquí, a Castelló, i a Girona i a Barcelona,

«on se escampà y corragué per tota Espanya, de ont vingueren llurs ordres per a què doblessin las guardas y que·s privà provasssen de anar la gent de una vila ab altres si no fora que portessin pòliça de sanitat, y que ab la gent de Russalló, ni per mar, ni per terra, ab pòliça, ni sens ella, no se admetessin». No hi fa res, si la primera notícia va arribar a Cadaqués o a Llançà, el cert és que des d'aquestes poblacions es van alertar les autoritats. El procés de transmissió de les notícies va de baix a dalt.

Ara bé, les disposicions per impedir la propagació de la pesta, anaven de dalt a baix, i van ser una veritable prova de força per a les autoritats borbòniques. Les mesures de sanitat pública disposades per l'administració implicaven el tancament de la frontera amb França, marítima i terrestre, el confinament de les poblacions, d'on no es podria sortir sense pòlissa de sanitat, i la disposició de guàrdies a les entrades de les poblacions. A Llançà, a més, li corresponia tenir un guarda a Cotlliure per seguir l'evolució de l'epidèmia centrada a Marsella. Va quedar prohibit el comerç de mercaderies amb França, i fins i tot els correus. L'escrivà pagès no s'està d'exposar les processons, i les misses, especialment a sant Sebastià, i els novenaris i octaves a la Mare de Déu del port de Llançà i lletanies, moltes lletanies. La guàrdia costanera, que requeia sobre les poblacions, anava acompanyada d'una guàrdia marítima, que resseguia la costa per tal d'impedir que qualsevol embarcació fondegés en les costes catalanes. Les guardes eren de nit i de dia, i de nit, un llagut armat recorria les costes de Llançà a Cervera, un altre feia el mateix per la mar d'avall. Cap port no podia donar-los entrada. Tota embarcació era enviada a Barcelona, on havien de passar la quarantena. Així, dotze llaguts de Cadaqués, que acabaven de corallar a Marsella, no pogueren tornar a port; de fet, els foragitaren a trets, fins que a Roses els oferiren aigua i menjar, i acabaren a Barcelona, on s'havia disposat el llatzeret per passar la quarantena. El tancament de la frontera era un acte reflex de l'aïllament fet a França de Marsella i la seva regió.

Un altre pagès, Amer Massó, de Sant Esteve de Guialbes, que escriu el 1758, es fixa en les guàrdies que s'havien de fer a la frontera (també en diu «línia»), a les quals calia que contribuïssin les poblacions del corregiment: «cada lloch que furnían de gent las barracas tanbé tenían de fornir de llums y de oli y de tres llits, esto a cada barraca y per los soldats, que los paisans no estaven tan bé com los soldats, aunque lo rei donava 5 sous barcelonesos per cada paisà cada dia, y esto ce pagava de las cartas de pago, cada un de son poble». A Sant Esteve de Guialbes els corresponen quatre homes a la setmana durant tres anys. Alguns trobaven qui els substituís, altres hi anaven. La queixa d'aquest pagès va contra el batlle i regidors del lloc, els encarregats de disposar els noms dels que havien de fer guàrdies, no sense certa arbitrarietat.

Són moltes les instruccions, bans i edictes emanats de les autoritats. Tantes instruccions fan pensar en poca efectivitat. Però es va poder impedir la que Jordi Nadal n'ha dit l'última gran pandèmia de pesta. En bona mesura perquè a França, Marsella va quedar tancada i aïllada i no va arribar mai al Rosselló.

Situem-nos en context per entendre millor aquest episodi. Just havia acabat la revolta de 1719, dita dels carrasclets, que havien escapat a França, en el marc de la Guerra de 1720. El tancament de la frontera, certament, tenia finalitats sanitàries, però també polítiques i d'ordre públic. Tancar la frontera implicava que aquests austriacistes no poguessin revoltar les poblacions catalanes, exhaustes de taxes i cadastres imposats *manu militari*; ja que la guarda de la frontera marítima la feien paisans, però les poblacions havien de mantenir tropes de cavall, els temuts allotjaments; i les discrecions de soldats, si no pagaven al dia. D'aquí que Francisco Verdaguer, després de referir-se, també, a les inclemències meteorològiques, en forma de quatre pedregades el 1720, acaba per referir-se a una altra, de simbòlica: «Però altre pedregada havia comensat a càurer de las cartes de paga que lo rey havia introduhidas molt temps havia, las quals per la inpossibilitat de los pobles no·s podien pagar». El pagès escrivà de Llançà es dol que els cònsols de la universitat decidien a quines cases havien d'anar els soldats per cobrar-se la quantitat en què se'ls havia taxat: «com se diu públicament, eran aquells [els cònsols] que solicitavan al oficial que luego que lo soldat que tindria la bolleta per la discreció que no·s mogués de la casa que no·ls donassen lo real y la civada per lo cavall, y axís cobran d'esta vegada». Fa una crítica directa als regidors. Els canvis en el regiment de la vila propicien l'atropellament de les tropes. Una altra cosa hauria estat si s'hagués mantingut el regiment propi.

Les anotacions de Francisco Verdaguer i Bosch no van més enllà. La notícia de la pesta a Marsella va mobilitzar les poblacions marítimes i frontereres. Però va servir, també, per refermar l'autoritat de l'administració borbònica, que l'es-

«Forma de fer una pòlissa de sanitat

A tots y sengles oficials y guardas del morbo, salut. Fem fee y certificam nosaltres los regidors de la vila de Llançà, com partiex de dita vila N. Per anar a tal vila y los passatges, ahont, gràcies a Déu y a Maria santíssima, tenim sanitat y salut, sens sospita de pesta, ni de altre mal contagiós. Y pèr a què seli atorguer franch passatge li fem la present pòlissa de sanitat sellada ab lo sello de nostre vila, vuy als o del mes de ... de lo any.

Nosaltres los regidós de la vila de Llançà».

tiu de 1719 havia arribat a una situació límit. L'avís de l'epidèmia de pesta a Marsella va permetre el control de les poblacions catalanes. La dissidència austriacista va ser controlada, en bona mesura, pel tancament de la frontera i el control del trànsit de persones. No tot es feia per la salut pública.[1]

Pere Gifre i Ribas

[1] Casanovas i Canut, Sebastià, *Memòries d'un pagès del segle XVIII*, edició a cura de Jordi Geli i Maria Àngels Anglada, Barcelona, Curial, 1978. *«Epítome universal per Catalunya» (1719-1720) de Francisco Verdaguer i Bosch, pagès de Llançà*, estudi introductori i edició de Pere Gifre Ribas, Figueres, Ajuntament de Llançà, 2015. Massó, Amer, *Memòries d'un pagès antiborbònic (1691-1774)*, estudi, introducció i notes a cura de Jordi Curbet Hereu, Barcelona, Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, 2014.

El doctor Bahí, els germans Prats i la filla del sastre. Els avatars d'un metge liberal «contagionista» durant la febre groga de 1821 a Barcelona

Aviat s'obre per a ells la ciutat solitària.
Mil espectres vius els reclamen amb plors
sorpresos que encara resti algun mortal a la terra
que respongui al crit dels seus dolors.
Parlen: i la seva sola veu ja calma i acompanya
aquesta gent amb qui la pesta lívida
pugna fort per empènyer vers la tomba.

Fragment de *Le Dévouement*, [La dedicació] de Víctor Hugo, 1821 (traducció de l'autora).

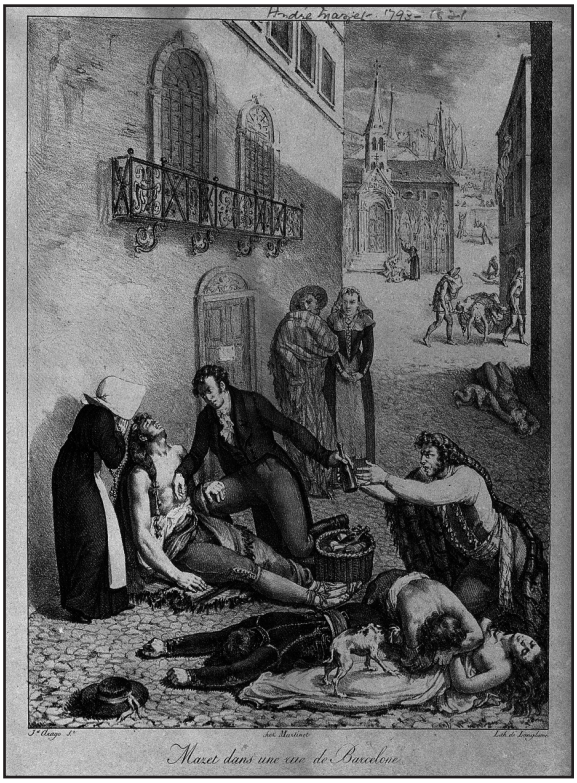

«Mazet en un carrer de Barcelona», gravat de J. Arago. Es troba reproduït en el llibre de Hoffmann (veure nota 1). Wellcome Collection.

En certa manera, es podria dir que aquest article ha estat inspirat pels aplaudiments de les vuit del vespre d'aquests dies. O, en termes menys anecdòtics, pel paper heroic dels metges en els contextos pandèmics. D'aquí, la cita de Víctor Hugo. Del que no tinc cap dubte és que van ser les circumstàncies actuals les que em van recordar i em van fer buscar a les prestatgeries de casa un llibre pràcticament oblidat. Em refereixo a *La Peste à Barcelone*, un estudi d'unes cent pàgines, de Léon-François Hoffman, que em sembla que només ha estat publicat en francès, que tracta sobre la febre groga de 1821.[1] En aquest treball, realitzat l'any 1964, l'autor situa en aquell episodi el sorgiment d'un tema literari destinat a tenir molt d'èxit: el del «deure professional conscientment realitzat, que atorga al metge (i més tard a l'advocat o l'enginyer) el rang de guerrer, de capellà, de l'amant fidel i d'altres herois tradicionals». El poema d'Hugo és només un de tants exemples, en l'estudi de Hoffman, del ressò mediàtic i literari que va merèixer a França l'anada i estada a Barcelona de quatre metges francesos —un dels quals, el doctor Mazet, va morir-hi infectat— i dues compatriotes Germanes de l'ordre de Saint-Camille. El mateix autor és conscient de com es va exagerar el paper d'aquelles individualitats, al costat de l'anonimat de molts metges barcelonins que també s'havien jugat la vida, fins a perdre-la en alguns casos, durant els mesos que va durar l'epidèmia. Els comissionats francesos van reconèixer-ho en els seus escrits i van publicar alguns llistats de metges, cirurgians, estudiants de medicina i farmacèutics morts en acte de servei. Entre aquests noms, penso que cal esmentar-ho, s'hi poden reconèixer posicions contraposades sobre com calia afrontar la malaltia.

A la bibliografia de Hoffmann, tanmateix, no apareix citat cap dels nombrosos treballs escrits per metges catalans coeta-

nis, la majoria d'ells sobre aspectes mèdics, treballs que en els dies de confinament he anat descobrint per internet. Ja sé que ells tampoc representen els metges anònims; més aviat es tractava de científics de renom, però van exercir la professió mèdica en plena epidèmia, i per això el seu testimoni directe també resulta interessant des d'aquest punt de vista. Entre aquests treballs, destaca l'informe elaborat el setembre de 1821 per Joan-Francesc Bahí, un autor de qui jo coneixia sobretot els seus escrits entorn del tema de la difusió del conreu de la patata. Aquest reconegut botànic és també el protagonista indiscutible dels fets de 1821 i de les discussions mèdiques entre els anomenats «contagionistes» i «anticontagionistes» que els van acompanyar. Aquí només avançaré que la mera existència de personatges com Bahí, com sigui que reunia en una mateixa personalitat les condicions de liberal i «contagionista», convida a qüestionar la visió historiogràfica dominant que associa els partidaris dels confinaments d'aquell temps a posicions polítiques conservadores. Deixo per una altra ocasió una reflexió més profunda, a partir dels mateixos treballs del doctor Bahí, sobre el paper que van tenir aquells debats en el desenvolupament de l'epidèmia i el paper de la història en les concepcions mèdiques dels diferents bàndols.

En aquesta ocasió, em limitaré a seguir el relat que Bahí va escriure el setembre de 1821 per tal d'establir la cronologia dels fets desencadenats de l'epidèmia.[2] Anys més tard, explicarà que va decidir escriure'l, amb la mateixa finalitat informativa, quan va saber que arribaria a Barcelona aquella comissió de metges francesos experts en la malaltia. He de dir que tots els testimonis coetanis i els estudis històrics referits als mateixos fets semblen confirmar la veracitat del relat.[3]

El doctor Bahí, que durant aquelles dates dirigia l'Hospital Militar, situa a finals de juliol i començaments d'agost de 1821 els primers rumors. Aquells dies va començar a córrer la veu que a l'Hospital General Civil hi havia alguns mariners malalts greus provinents de Nàpols. Més tard es va dir que a la Barceloneta hi havia mariners malalts procedents d'Amèrica. Davant d'aquestes notícies, els dies 6 i 7 d'agost es va habilitar el llatzeret situat extramurs per tal de rebre els malalts sospitosos. El segon metge del seu Hospital, Salvador Capmany, es va oferir per encarregar-se'n. El dia 7 ell mateix va visitar, a l'Hospital Civil, tres malalts procedents del port que ja havien estat aïllats, a punt d'anar al llatzeret. Aquella visita li va produir un fort impacte: «Mi corazón se penetró de dolor al representárseme la idea de que teníamos el tifus icterodes en el patrio suelo». Tifus icterodes era el nom científic de la febre groga. En aquells moments, la seva opinió va xocar amb la d'altres membres de la Junta Superior de Sanitat que negaven la malaltia, i Bahí admet que això va començar a neguitejar els veïns: «Impaciente entre tanto el público por una decisión de tanta trascendencia, se quejaba de que los facultativos del Gobierno no caracterizásemos la enfermedad, y aun por medio de los periódicos se nos incitaba por medios distintos». Tanmateix, després de diverses visites d'alguns dels seus membres a malalts del llatzeret i de la Barceloneta, els dubtes inicials s'havien anat esvaint, i el 14 d'agost Bahí i els representants de totes les entitats mèdiques van poder signar un dictamen unànime. El públic se n'assabentaria l'endemà, a través del ban de la Junta Superior de Sanitat, en el qual llegim: «la semejanza que en su invasión, curso y síntomas guardan entre sí todos los enfermos observados hasta ahora, nos obligan á clasificar, sino con toda certitud, á lo menos con la mayor probabilidad, que la tal dolencia es la fiebre amarilla ó tiphus icterodes». La Junta, que també notifica que fins aquella data havien mort un total de 18 persones, es mostra optimista respecte de l'èxit del pla de contenció de la malaltia previst: «con estos vigorosos medios no trascenderá el mal á esta ciudad, ni tomará tampoco cuerpo en la Barceloneta».

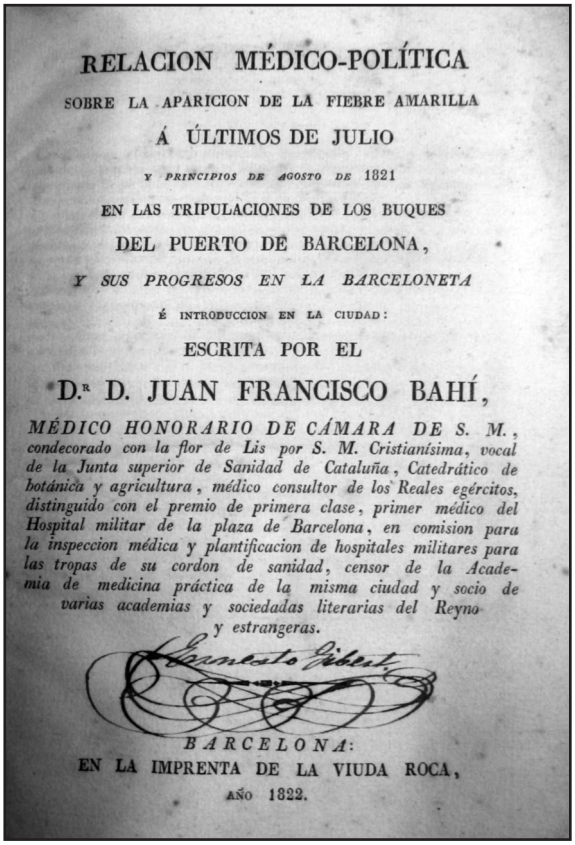

RELACION MÉDICO-POLÍTICA
SOBRE LA APARICION DE LA FIEBRE AMARILLA
Á ÚLTIMOS DE JULIO
Y PRINCIPIOS DE AGOSTO DE 1821
EN LAS TRIPULACIONES DE LOS BUQUES
DEL PUERTO DE BARCELONA,
Y SUS PROGRESOS EN LA BARCELONETA
É INTRODUCCION EN LA CIUDAD:
ESCRITA POR EL
D.R D. JUAN FRANCISCO BAHÍ,
MÉDICO HONORARIO DE CÁMARA DE S. M., condecorado con la flor de Lis por S. M. Cristianísima, vocal de la Junta superior de Sanidad de Cataluña, Catedrático de botánica y agricultura, médico consultor de los Reales egércitos, distinguido con el premio de primera clase, primer médico del Hospital militar de la plaza de Barcelona, en comision para la inspeccion médica y plantificacion de hospitales militares para las tropas de su cordon de sanidad, censor de la Academia de medicina práctica de la misma ciudad y socio de varias academias y sociedadas literarias del Reyno y estrangeras.
BARCELONA:
EN LA IMPRENTA DE LA VIUDA ROCA,
AÑO 1822.

Portada de l'edició de 1822 del treball del doctor Bahí (veure nota 2)

En la seva crònica dels fets, Bahí es recrea especialment en la descripció de la seva visita a la Barceloneta, i es refereix per primera vegada als germans Prats, amb aquestes paraules: «¡Enfermos de casa Prats, quedaréis impresos en mi mente, mientras la potencia intelectual no me falte!». En el moment que escriu, a finals de setembre, parla dels quatre germans Prats, ja difunts, com de personatges coneguts, a causa del ressò que se n'havia fet la premsa. Segons Bahí, les cares i els cossos d'aquells germans —tres homes i una dona, meticulosament descrits— no podien enganyar un metge una mica expert

Dossier: Epidèmies històriques

292

JUNTA SUPERIOR DE SANIDAD DE CATALUÑA.

Para dar cumplimiento al artículo 22 del capítulo 3.° del decreto de Córtes de 23 junio de 1813, y satisfacer á la espectacion del público, dispuso esta Junta superior que los facultativos, vocales de la misma; los de la municipal, y los de la Academia médica de esta capital le diesen su dictamen sobre la naturaleza, procedencia y desenvolvimiento del mal sospechoso que apareció en el puerto, efectos que pudieran temerse, y método curativo que puede adoptarse; y despues de haberse reunido y conferenciado sobre estos estremos, lo han presentado en la forma que sigue:

Los vocales facultativos de la Junta superior de Sanidad de esta provincia de Cataluña, en union con la Academia nacional de medicina práctica de esta ciudad, y los vocales facultativos de la Junta municipal de Sanidad de la misma:

Habiendo visitado algunos de los enfermos existentes en el lazareto, que con sospechas de contagio, se hallan al cuidado del doctor don Salvador Campmany, y habiendo en seguida inspeccionado seis enfermos de dos casas distintas de la Barceloneta con igual sospecha, despues de haber conferenciado con el espresado facultativo, para cumplimiento de nuestro encargo de clasificar la enfermedad é indicar su mejor método curativo, que es de nuestro instituto, decimos á V. E. lo que sigue:

Seria nuestro deseo poder informar á V. E. con toda certeza acerca la clasificacion y método curativo el mas ventajoso que deberia proponerse para la enfermedad en cuestion, pero como por desgracia en nuestra facultad las mas de las veces son de desear las evidencias matemáticas, debiendo tan solo contentarnos con las probabilidades; en el presente espinoso exámen fundados en estas, por no estar todavia al alcance de aquellas, damos el siguiente dictamen.

Los síntomas mas comunes que se han observado en esta enfermedad son; un decaimiento grande de cuerpo y de espíritu en el principio con fastidio á la comida, y mutacion sensible en el semblante: opresion y sensibilidad aumentada en la boca del estómago: dolores vagos en diferentes puntos del cuerpo: el pulso mas bien tardío que acelerado, y un aturdimiento general en los sentidos. En seguida vienen: la amarillez del cuerpo: la turgescencia en la conjuntiva de los ojos: la lengua resecada y rubicunda: los vómitos acafetados: las cámaras biliosas en unos, y sanguíneas en otros: los flujos de sangre tambien por la boca y narices en algunos, y mucha variacion de color en la orina. Sobre todo la cardialgía se ha hecho tan excesiva en los mas, que ha llegado á hacérseles insoportable la exploracion del epigastrio por el tacto. Estos son en resumen los síntomas mas principales que se han advertido, segun la relacion que nos ha dado el médico del lazareto, y por lo que hemos visto en las espresadas visitas.

La congruencia ó analogía de los síntomas predichos con los que van señalados por los autores que han escrito de la fiebre amarilla: la circunstancia de haber arribado á este puerto de dos meses á esta parte un gran número de buques procedentes de la Havana donde reina endémicamente: la misma confirmacion que ha dado en la inspeccion de esta un facultativo de la Junta superior que ha visitado muchísimos enfermos afectados del mismo mal en diversos climas de América, como y tambien la misma igual afirmacion, que ha dado otro de la Sanidad municipal, que por el año 1803 asistió en este lazareto á un crecido número de enfermos de igual caracter: y la semejanza que en su invasion, curso y síntomas guardan entre sí todos los enfermos observados hasta ahora, nos obligan á clasificar, sino con toda certitud, á lo menos con la mayor probabilidad, que la tal dolencia es la fiebre amarilla ó *tiphus icterodes.*

Se deduce de ahi que la enfermedad es exótica, habiendo sido trasportados los miasmas productores de esta fiebre de la Havana á este puerto. En este sitio reside exclusivamente por ahora el foco del mal, pues que todos los que han caido enfermos hasta el presente se sabe de positivo que han sido procedentes de aquel punto.

No nos detendremos en el exámen teórico, si no inútil, alomenos por el presente nada interesante, sobre la ciencia del gas ó insecto amortizador de la vida, que se supone como causa próxima de la enfermedad, ni en querer averiguar el modo positivo *porqué y como* se ha desarrollado, solo si diremos que para su verificacion puede haber contribuido mucho la constitucion atmosférica, mayormente el exceso de calor que estos dias atrás se ha experimentado; el estado cenagoso del puerto; la mucha inmundicia que avocan las cloacas y acequia condal dentro del mismo, y el poco aseo é incuria en algunos barcos de los muchos que hay anclados en él.

Los raros fenómenos que se experimentan en esta enfermedad con relacion á su contagio, únicamente han podido deducirse de la fiel y exacta observacion. Esta ha enseñado que así como en ciertos paises donde no es endémica se propaga rápidamente, en otros lo hace con lentitud, y en muchos es en un todo incomunicable. Afortunadamente parece que hasta ahora podemos contar el nuestro en el número de estos últimos. En efecto, los primeros enfermos sospechosos que salieron del puerto para el hospital general, que está en el centro de la ciudad, permanecieron en él por algunos dias, y dos de ellos murieron en el mismo; algunos tambien desde dicha casa, sin entrar en ella, han sido conducidos al lazareto; al considerar pues que ninguno de los muchos que indefectiblemente han tenido que rozar con ellos en el dilatado tránsito directo é indirecto del puerto al hospital, ni ninguno tampoco de los asistentes de este, ni del lazareto ha cogido este mal, nos hace creer con algun fundamento tan favorable aserto. Por cuya razon si cabe alguna duda en punto al desarrollo del contagio con respeto al puerto viejo, que hoy dia está incomunicado, pudiéndose atribuir á las causas accidentales que van insinuadas, en cuanto á la ciudad y al clima este, que es mucho mas templado que algunos otros de la península, donde en otras épocas ha cundido, podemos lisonjearnos hasta ahora que realmente no se ha hecho contagiosa, y es de esperar no lo será en adelante.

Doloroso es á la facultad no haber podido hallar todavia un remedio propio y adecuado para la curacion directa ó sofocacion de esta fiebre despues de tan incesantes trabajos empleados á este objeto por un sin número de observadores asi nacionales como estrangeros; debiendo por consiguiente atenernos en particular á la curacion indirecta. Tan solo podemos encargar á los facultativos que en vista de los síntomas espuestos, haciéndose cargo del conjunto de ellos, que son un producto efectivo de la postracion y abatimiento del principio de vida, atacado en su centro precordial, pongan su principal miramiento en la ereccion y alzamiento de este con los tónicos estimulantes interiores y esteriores graduados con su prudencia, segun las circunstancias individuales de cada doliente. No por esto somos de parecer que el plan tónico sea *ex abrupto* llevado con todo rigor, mayormente en los principios del mal, por los funestos efectos que acredita la esperiencia de un procedimiento semejante, y mas si recae en sugetos muy robustos, en cuyo caso será á veces muy útil debilitarles algun tanto para calmar el exceso de reaccion de vida que suele hacerse perjudicial. Confirma nuestra opinion el consentimiento unánime casi de todos los prácticos en esta materia, por el dañosísimo resultado que se sigue generalmente del plan directamente debilitante de las sangrías, desestimado en un todo por los juiciosos observadores: creemos tan solo que una que otra sanguijuela podrá tener lugar en algun punto del cuerpo, donde se advierta un lijero flogosis para subvenir de pronto á la afeccion ó flegmasia local, lo que poco ó nada puede perjudicar al todo de la constitucion; lo mismo que las lavativas emolientes y aciduladas, que sean necesarias para calmar las irritaciones de los intestinos, y las abundantes bebidas de igual especie para temperar el calor del estómago y resto del cuerpo.

Desaconsejamos los eméticos en general, mayormente en el decurso de la enfermedad; únicamente en caso de una saburra alta bien decidida y en los principios de ella podrá tentarse alguna lijera dosis de la ipecacuana para facilitar su espulsion. Los purgantes aun ligeros y subacidos como el cremor tártaro, la pulpa de tamarindos, de casia ú otro semejante, tan solo los insinuamos para el caso de una saburra baja, que sea igualmente bien determinada, y en sus principios.

La quina, el opio, y el vino son los tres mas poderosos tónicos que adoptamos, no solo por la simplicidad y generalidad en su eleccion, sino que tambien por estar convencidos de su utilidad preferente á todos los demas; no por esto disuadimos el uso que en alguno ú otro caso puede hacerse de los éteres, alcoholes aromáticos, alcanfor, mostaza, etc., siempre que por circunstancias individuales se vea la precision de recurrir á estos, no alcanzando al objeto los tres principales que van propuestos.

El aseo y limpieza, la ventilacion, las fumigaciones de los gases ácidos minerales y del clore, acarrean un gran beneficio en las salas y aposentos particulares de los enfermos, no solo como medios profilácticos, sino que tambien como curativos.

El medio preventivo y sufocativo de raiz de esta enfermedad es el que se ha practicado, y se está practicando con tanto ardor y zelo por esta Municipalidad en el puerto viejo, donde está su foco, con la sumersion posible, y espurgo general de todos los barcos: con el acampamento de todas las tripulaciones, y demas medidas de policía sanitaria, que tan exactamente ha promovido para asegurar la tranquilidad del pueblo; pudiéndonos prometer que con estos vigorosos medios no trascenderá el mal á esta ciudad, ni tomará tampoco cuerpo en la Barceloneta.--Barcelona 14 agosto de 1821.--*Juan Francisco Bahí*, vocal de la Junta superior de sanidad.--*Juan Lopez*, idem.--*Ramon Merli*, idem.--*Ignacio Ameller y Ros*, idem.--*Ignacio Carbó*, idem.--*Francisco Colom*, vice presidente de la Academia médica.--*Rafael Steva*, vocal de la Junta municipal de sanidad.--*Antonio de San-German*, idem.--*Francisco Casacuberta*, idem.

La Junta con incesante fatiga sigue tomando en union con la municipal las medidas mas eficaces para estinguir el mal enteramente: salen para el lazareto de Mahon todos los buques que se hallan en el caso de verificarlo: se sumerjen otros del modo prescrito por los inteligentes, y se han acampado las tripulaciones de todos los del puerto viejo.

El número total de muertos ha sido de 18 en esta forma: 12 hasta el dia 10 inclusive, segun el aviso anterior de esta Junta; uno el dia 12; dos el 13, y tres en el de ayer. El de enfermos en la actualidad es de 21, entre ellos 3 en clase de convalecientes. Barcelona 15 de agosto de 1821 á las once del dia.

Antonio Remon Zarco del Valle, Presidente.

Joaquin Escriche, Secretario.

IMPRENTA DEL GOBIERNO.

P CULTURAL
TAT D'EMPÚRIES

Ban de la Junta Superior de Sanitat del 15 d'agost de 1821 (document dipositat a l'Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries)

o que hagués llegit el tractat de Pariset, un dels metges francesos que aniria més tard a Barcelona, sobre la febre groga. Després van visitar un flequer de la Barceloneta malalt que també tenia els mateixos símptomes. Tots aquells malalts van ser aïllats i conduïts al llatzeret. Aquest fet, i la mort d'aquells veïns, va revoltar els veïns de la Barceloneta:

«Desde estas muertes empezó el pueblo de la Barceloneta a proferir expresiones denigrativas contra los facultativos, señalando con furia y encono al benemérito Capmany, hasta el extremo de hacer correr la inicua voz que mataba a los enfermos del lazareto con el aceite de vitriolo, ácido sulfúrico. El horror al lazareto fue así creciendo, a pesar de haberse tratado de conducir los enfermos a la hermosa casa de baños y recreo de Soler en la orilla del mar, permitiendo que fuese allá para asistir al enfermo una persona interesada suya. Así cuando se trató de pasar a ella por la noche al padre de los cuatro hermanos Prats, que luego cayó en la misma enfermedad, hizo aquel vecindario resistencia a la caballería y a la autoridad que se presentó al efecto, en términos de tocar a rebato; rompiendo como a bárbaros los diques de sanidad, dando la turba o plebe estrechos abrazos al citado enfermo Prats, y frotando los ilusos su cara, sus pechos y miembros con las sábanas sucias de la cama de este; haciendo así escarnio de las ideas del contagio y de la calentura amarilla, que nosotros habíamos caracterizado, y que creían parto de nuestra imaginación, o de ignorancia, y aun de malicia».

Amb aquesta actitud l'epidèmia havia fet un pas important. El mal ja no es limitava a unes poques famílies, sinó que es va estendre entre els revoltats i es va perdre la possibilitat de resseguir el rastre de la gent malalta. L'Ajuntament va decidir adequar el Palau del camp de la Virreina del Perú per als malalts que anessin apareixent a la Barceloneta, va preparar el Convent de Jesús per confinar-hi els visitants i va adequar un altre edifici per als convalescents que anessin sortint de l'hospital. Amb tot, havia corregut la veu, entre els veïns de la Barceloneta, que els metges no estaven d'acord i això va escalfar encara més els ànims. Els qui van trencar la unanimitat van ser, segons Bahí, els membres de la «subdelegació de Medicina», composta pel seu vicepresident, Francesc Piguillem i Josep Riera. Aquests dos metges, en les seves visites a la Barceloneta, havien insinuat «no haver visto en ellos la fiebre amarilla, sinó a lo más en alguno un tifo común, según resulta de su Dictamen dado a la Junta Superior». Bahí manifesta el seu disgust sobre aquest trencament de la unanimitat en el moment en què la realització del pla més la requeria. Això va coincidir amb la millora d'una noia que ja havia estat diagnosticada per dos metges contagionistes: «¡Y como se procuraba aprovechar todos los incidentes para mantenerse la ilusión popular!». En canvi, que dos dels tres malalts que els metges anticontagionistes havien considerat curats morissin no va impedir que els veïns de la Barceloneta decidissin armar-se amb fusells per quan la Comissió hi tornés, la qual cosa va dificultar la seva actuació: «Esta [la Comisión] dio parte de hallarse comprometida, y de que su objeto no podia llenarse porque tampoco se denunciaban todos los enfermos a los médicos, prefiriendo pasar el mal sin medicamentos, hasta vulgarizar la idea de que los facultativos se los daban para matarlos». Mentre això succeïa, el doctor Bahí anava visitant malalts del barri com a metge particular i també examinava cadàvers, entre ells el del primer germà Prats que va morir; ambdues tasques no van fer sinó reafirmar-lo en les seves tesis, que un altre membre de la comissió, el facultatiu del Cos d'Artilleria, que havia vist casos de febre groga a Andalusia, també corroborà. De fet, amb l'excepció de la subdelegació de Medicina, segurament l'entitat més acadèmica, la resta d'entitats mèdiques representades en la Comissió, entre les quals hi havia la junta que depenia de l'Ajuntament de Barcelona, van estar d'acord en el pla de confinament de la Barceloneta; i, amb el suport de la Diputació Provincial de Barcelona, van decidir tirar-lo endavant. No obstant això, Bahí no oblida escriure: «Entretanto, iban minorando los trabajos de la gente menestrala y así crecía también la exasperación».

Aviat van veure que ja era massa tard per aplicar aquelles mesures. Els dies 4, 5 i 6 de setembre Bahí va reconèixer tres malalts clars de febre groga a la mateixa ciutat de Barcelona: un serraller, la dona d'un flequer de la Boqueria, i el que portava el Cafè dels Guàrdies. Tots tres semblaven haver tingut relació amb el barri de la Barceloneta. El dia 6, en tornar d'un visita ràpida a la seva família, que residia a Tiana, després d'haver estat un mes sense veure-la, Bahí va visitar una veïna de 16 anys, filla d'un sastre veí, conegut de la família, que estava malalta. L'endemà, la noia ja havia fet els vòmits negres característics de la febre. La mare els hi va ensenyar, i li va explicar que era filla de la Barceloneta i que havia estat a casa del flequer el dia de l'aldarull. Conscients de la gravetat del que estava succeint, els pares van demanar de ser traslladats ells i la resta d'habitants de la casa —els seus fills i un aprenent— a Sant Jesús immediatament, mentre que la malalta seria traslladada al Palau de la Virreina aquell vespre. Bahí explica que en aquelles circumstàncies ell ja va veure clar que l'única solució era que partissin de la ciutat: «Preguntado yo en algun momento por algunos amigos, y aun por los mismos vecinos, sobre mi concepto médico en aquellas circunstancias, fui franco, aconsejé la emigración de la ciudad, dije que creia a esta ya perdida por no habernos querido creer los ilusos, y que no dudásemos que teníamos la calentura amarilla encima, y que en este mes y en Octubre haría estragos».

Bahí va fer posar dos sentinelles a la porta de la casa del sastre, però, quan els parents van anar-hi, es van sorprendre de l'absència dels pares i el van culpar a ell: «empezando a recargar las declamaciones de los días anteriores contra los médicos, en especial contra mí, y contra las providencias de la autoridad sobre aislar enfermos y poner sus familias de observación». No només això, sinó que van cridar, sense dir-li res a ell, al doctor Riera: «Resolvieron los acalorados mandar a buscar al medico Don José Riera, el mismo que no quería haber reconocido la fiebre amarilla en los enfermos de la Barceloneta». Això és el que va passar a continuació: «Este médico por la tarde, en unión con un cirujano jóven, sin llamarme ni oirme a mi que era el medico de cabecera, ni a los padres ni aprendiz que estaban en Gracia de observación, únicos assistentes y solo sabedores de las ocurrencias, estado y días del mal de la enferma, falló que esta no tenia la fiebre amarilla, ni sospecha alguna de ella». Es va decidir fer tornar als pares i els incidents van esclatar: «Luego empezó la algaravia tumultaria de la plaza a gritar viva, viva el doctor Riera, y muera el doctor Bahí, autor de la fiebre amarilla. Se rompieron entonces a pedradas los cristales de las ventanas y balcón de mi casa, que estaba al lado de la del sastre; se intentó forzar la mía y aún quemarla, y no sé lo que habría sucedido si la autoridad no hubiera mandado fuerza de caballería e infanteria a aquel punto». Sabem que la noia, el seu pare i, encara que una mica més tard, el mateix doctor Riera, moririen de la malaltia. Aquell vespre el doctor Bahí es va refugiar al Jardí Botànic: «Los avisos de que me buscaban por todas partes para asesinarme no me dejaron salir del recinto del Jardín, donde imprudentemente me metí, no creyendo llegase a tanto el furor de la plebe; pues si ella hubiese venido en aquella noche al botánico, como se verifico en la mañana siguiente poco después de haber yo salido, me asesinaba indefenso». El dia vuit ell ja va marxar cap a Tiana, però encara hi hauria aldarulls de gent armada prop del Jardí. Escriu des d'aquella localitat, rodejat d'amics i veïns que li han dit que el defensarien si gosessin atacar-lo allà. No només es mostra disposat a perdonar els revoltats, alguns dels quals sap que han estat encausats, sinó que els plany, perquè molts d'ells ja deuen haver contret la malaltia. El seu consell als barcelonins, finalment, és clar: «Pero no confiéis demasiado, barceloneses, ni en los métodos curativos, ni en las especiosas disputas facultativas de si es o no contagiosa la fiebre amarilla. Como los médicos sabemos todavía muy poco sobre el modo de obrar de este enemigo mañoso, procurad vosotros evadirlo con la fuga, y no os dejéis alucinar de teorías vanas; pues que sea inficionandoos, sea contagiandoos, se os pegará la enfermedad y seréis víctima de ella».

De fet, pocs dies després de l'incident que va motivar la retirada de Bahí a Tiana, i abans que Bahí acabés el seu escrit, les autoritats públiques i sanitàries de Barcelona ja havien animat els veïns a partir de la ciutat. Es calcula que desenes de milers de barcelonins —la majoria de les famílies pertanyents a les classes mitjanes i benestants— van fer-ho i que uns setanta mil —amb un predomini clar de les famílies de les classes baixes i desvalgudes— van restar a la ciutat. Tot i que el 25 de novembre es va celebrar un *Te Deum* a la Catedral, l'epidèmia no es va considerar finalitzada fins aquell Nadal. Un romanç popular, que aquests dies algun mitjans han reproduït, descriu l'ambient viscut pels que es van quedar a la ciutat i van sobreviure-hi. És aquest:

Dossier: Epidèmies històriques

Totas las portas tancades
ningú, ningú treballant
resonant de quan en quan
les fúnebres martellades
las caixas amontonadas;
Y si rodas se sentian
ja nostres cors se oprimian
pues sols se veyan anar-hi
ó nostre Amo ab lo vicari
o los metges que assistian.[4]

Il·lustració que acompanya el *Diálogo entre Feliu i Jaumet habitants de Barcelona* (veure nota 4)

El darrer vers, si no en la forma sí en el fons, entronca de manera gairebé perfecta amb els versos inicials de Victor Hugo, tot glossant l'entrada dels metges a aquella «ciutat solitària», d'on havia marxat el gruix de les classes benestants, de les quals ells majoritàriament procedien. En la llegenda del romanç popular, llegim: «El total de morts *pasan* de 9.500 morts». Aquestes eren les xifres que podríem dir-ne «oficials» i que molts testimonis, entre ells els metges francesos i molts metges catalans, com el mateix doctor Bahí, consideraven molt inferiors a la realitat. Recentment, alguns estudiosos han recuperat les estimacions, força mes baixes, que va fer Ildefons Cerdà unes dècades més tard: 6.244 morts.[5] Amb la màxima prudència, partirem d'aquest llindar mínim per proposar un darrer i gairebé inevitable exercici de càlcul: si apliquem el percentatge que aquesta xifra va representar en el conjunt d'aquella població —un 5,2 per cent— al cens actual de la ciutat, en resulta una xifra entorn de les 85.000 defuncions. En el moment que aquest article està anant a la impremta, els informes oficials del Departament de Salut de la Generalitat de Catalunya situen el nombre de barcelonins morts pel coronavirus entorn de la xifra de 4.241, que representen un 0,26 % del conjunt de la població. Ni l'actualització d'aquestes dades, que el lector tindrà a la seva mà de fer quan llegeixi aquest article, ni qualsevol nou estudi històric sobre la febre groga de 1821 que aconsegueixi posar ordre en aquell ball de xifres, no canviaran gaire, em sembla, el sentit obert i complex de la crida al diàleg entre present i passat que l'ha inspirat.

Rosa Congost ■

[1] Hoffmann, Léon-François, *La peste à Barcelone*, Princeton University New Jersey, Presses Universitaires de France, 1964. El gravat de J. Arago reproduït, que vol recrear la dedicació del doctor Mazet a Barcelona, el jove metge francès que va trobar-hi la mort, està extret d'aquest llibre, que en reprodueix molts d'altres, procedents de la Bibliothèque Nationale.

[2] Bahí, Juan Francisco, *Relación medico-política sobre la aparición de la fiebre amarilla á ultimos de julio y principios de agosto de 1821 en las tripulaciones de los buques del Puerto de Barcelona, y sus progresos en la Barceloneta e introducción en la Ciudad*, Barcelona, Impremta de la vídua Roca, 1822. Bahí n'havia imprès una primera edició a Mataró. Anys més tard, explicaria que va voler redactar els fets de forma immediata per tal que els metges francesos comissionats, que havien d'arribar a mitjans d'octubre de 1821 a Barcelona, tinguessin la informació necessària sobre l'origen dels fets.

[3] El lector que vulgui més informació sobre el context polític i l'impacte social i polític de l'epidèmia pot recórrer a la tesi doctoral de Arnabat, Ramon, *La revolució de 1820 i el trienni liberal a Catalunya*, Vic, Eumo, 2001. Vegeu també Ortiz García, José Antonio, «Autoridad e imagen de la epidemia. La fiebre amarilla en la Barcelona de siglo xix», *Potestas*, 11 (desembre de 2017), pàgs. 93- 110. La febre groga a Tortosa, l'altre nucli afectat, ha estat estudiada per Sauch Cruz, Núria, «La febre groga de 1821 a Tortosa: origen, propagació, prevenció i mètode de curació de la malaltia», *Recerca*, 8 (2004). Sobre les discussions mèdiques durant el Trienni, hom pot consultar Cardona, Álvaro, *La salud pública en España durante el trienio liberal (1820-1823)*, Madrid, CSIC, 2005. Sobre la figura del doctor Bahí, és molt útil el treball de Pascual, Bernat, *Joan Francesc Bahí i Fonseca: pràctica mèdica i treball científic (1775-1841)*, Manresa, Arxiu Històric de Ciències de la Salut, 2017.

[4] *Diálogo entre Feliu i Jaumet habitants de Barcelona: refereix cada qual lo que li succeí durant la epidèmia en la ciutat lo any 1821. El total de morts pasan de 9500 morts.* El text anava acompanyat del dibuix que acompanya aquest text.

[5] Cerdà, Ildefons *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y Ensancche de Barcelona*, Imprenta Española, 1867, pàg. 487. Aquestes estimacions han estat convenientment recollides en el treball d'Ortiz García, José Antonio, «Autoridad e imagen de la epidemia...», *op. cit.*

El desconeixement és contagiós. Impacte del còlera-morbo de 1834 a Girona

Les primeres epidèmies de còlera de l'època moderna es mencionen a l'Índia a principis del segle XVI. Fins a principis del segle XIX, els focus epidèmics es localitzaven habitualment a l'Orient. Però, a partir de la dècada del anys 20, es produeix un acostament a les fronteres europees. Les raons són diverses: en primer lloc, la major rapidesa dels transports marítims que apropaven orient i occident, la qual cosa permetia l'acostament progressiu de port a port, i cap a l'interior; després, els moviments poblacionals. Tardieu, per exemple, documentava l'expansió del *morbo* al centre d'Europa, de Moscou fins a les fronteres amb Polònia, en el transcurs de l'any 1831, arran del moviment de tropes russes que es dirigien cap a Varsòvia.[1] Un altre bon exemple de contagi potencial són les peregrinacions a la ciutat sagrada de la Meca, les quals originaven grans concentracions humanes, així com anades i tornades de fidels.[2]

A Espanya, el còlera hi arriba el gener de l'any 1833, a través del port de Vigo. La seva expansió és moderada fins a l'any següent, quan comença a avançar de forma implacable per la península, al ritme del desplaçament de les tropes del primer conflicte carlista i del moviment pendular dels jornalers-temporers.[3] Es declaren brots a Andalusia i Extremadura a finals de primavera; arriba a Madrid, Saragossa i València a l'estiu. A Catalunya, a penes se'n té coneixença fins a l'agost de l'any 1834,[4] quan són notícia els primers quatre o cinc casos a la capital.[5] En relació a Girona, si bé s'esmenta la seva presència sense més dades a Cadaqués de forma primerenca a l'any 1832,[6] la primera defunció registrada per aquest motiu data del 15 de setembre de l'any 1834, a Calella, en la persona de Juan Bautista Llavai, un carreter de 28 anys.[7] Aleshores, l'epidèmia havia arribat a la província per dues bandes, pel sud des de Barcelona i desembarcant als ports de Roses i Palamós. No es donaria per acabada a Girona fins al gener del 1835, malgrat que s'han de mencionar dos rebrots posteriors a Roses (1835) i Cadaqués (1837).[8] El nombre total de defuncions al conjunt de la península no és conegut amb seguretat. González de Sámano va avançar 102.500 morts,[9] una xifra que actualment és considerada inferior a la real.[10]

Entre el desconeixement i les contradiccions: la gestió de l'epidèmia

La manca de coneixement en relació amb la forma de transmissió de la malaltia, així com l'entrada per via marítima i terrestre, portarien les autoritats gironines a adoptar mesures similars a les que s'havien realitzat antigament per a les epidèmies de pesta. De fet, ben aviat, la comunitat científica havia consensuat la contagiositat del còlera, tot i que alguns apostaven per una transmissió per l'aire.[11] De fet, s'haurà d'esperar fins als treballs de John Snow de l'any 1854 per tenir el coneixement de la transmissió per aigües fecals. La ignorància donaria lloc a una abundant literatura mèdica, sovint contradictòria, molta de la qual seria difosa a Girona a través del Boletín Oficial de la Provincia.[12] Es posava especial èmfasi en l'alimentació que convenia per tal d'evitar o deslliurar-se del *morbo.* Així doncs, es recomanava una dieta sana i abundant de brou calent de gallina i vaca amb força cigrons, aiguardent anisat, o encara deixar de consumir fruites, verdures o gelats. Contràriament, alguns aconsellaven moderació en el consum d'alcohol, perquè «es bien conocido que el cólera ataca al borracho»;[13] fins i tot no «beurà vi en los menjars, sinó aigua, segons la set de cada un»,[14] quan altres al mateix temps exhortaven a «beber poca agua [...] siempre mezclada con vino ó aiguardiente»,[15] o encara lloaven l'aigua carbònica gasosa com a «el mejor preservativo para no ser atacado de colera».[16] Calia banyar-se amb «polvos de Viborera», una barreja de plantes medicinals, i cremar força romaní i farigola per tal de purificar l'aire. Finalment, convenia evitar «los placeres vivos»,[17] en particular les dones, que solen estar «predispuestas a la enfermedad por su temperamento nervioso e irritable por las más mínimas causas».[18] Aquesta mostra reduïda de recomanacions i contradiccions no deixa de reflectir

Traducció catalana d'un pamflet de mesures contra el còlera-morbo (Barcelona, Imp. Germans Torras, 1834). Fotografia: Céline Mutos Xicola

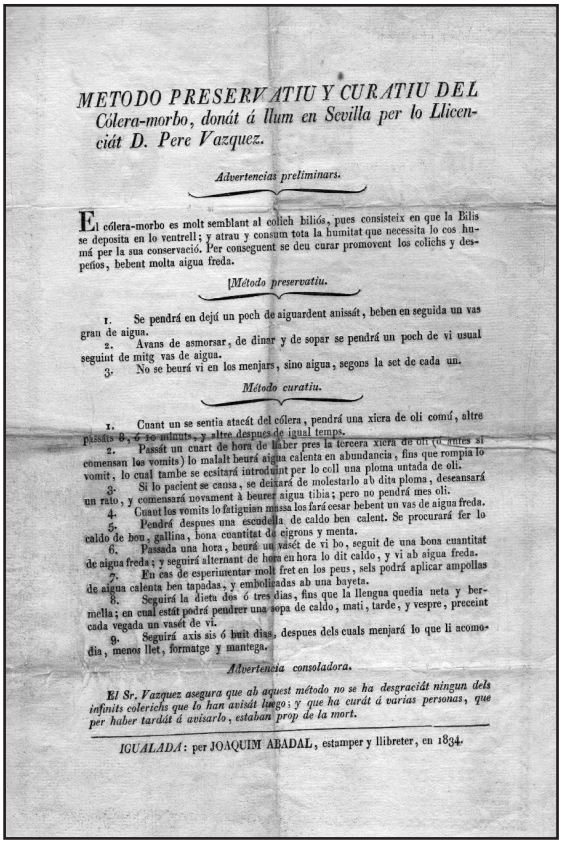

METODO PRESERVATIU Y CURATIU DEL Cólera-morbo, donát á llum en Sevilla per lo Llicenciát D. Pere Vazquez.

Advertencias preliminars.

El cólera-morbo es molt semblant al colich biliós, pues consisteix en que la Bilis se deposita en lo ventrell; y atrau y consum tota la humitat que necessita lo cos humá per la sua conservació. Per conseguent se deu curar promovent los colichs y despeños, bebent molta aigua freda.

Método preservatiu.

1. Se pendrá en dejú un poch de aiguardent anisát, beben en seguida un vas gran de aigua.
2. Avans de asmorsar, de dinar y de sopar se pendrá un poch de vi usual seguint de mitg vas de aigua.
3. No se beurá vi en los menjars, sino aigua, segons la set de cada un.

Método curatiu.

1. Cuant un se sentia atacát del cólera, pendrá una xicra de oli comú, altre passats 8, ó 10 minuts, y altre despues de igual temps.
2. Passát un cuart de hora de haber pres la tercera xicra de oli (ó antes si comensan los vomits) lo malalt beurá aigua calenta en abundancia, fins que rompia lo vomit, lo cual tambe se esitará introduint per lo coll una ploma untada de oli.
3. Si lo pacient se cansa, se deixará de molestarlo ab dita ploma, deseansará un ratio, y comensará novament à beurer aigua tibia; pero no pendrá mes oli.
4. Cuant los vomits lo fatiguian massa los fará cesar bebent un vas de aigua freda.
5. Pendrá despues una escudella de caldo ben calent. Se procurará fer lo caldo de bou, gallina, bona cuantitat de cigrons y menta.
6. Passada una hora, beurá un vasét de vi bo, seguit de una bona cuantitat de aigua freda; y seguirá alternant de hora en hora lo dit caldo, y vi ab aigua freda.
7. En cas de esperimentar molt fret en los peus, sels podrá aplicar ampollas de aigua calenta ben tapadas, y embolicadas ab una bayeta.
8. Seguirá la dieta dos ó tres dias, fins que la llengua quedia neta y bermella; en cual estát podrá pendrer una sopa de caldo, mati, tarde, y vespre, preceint cada vegada un vasét de vi.
9. Seguirá axis sis ó buit dias, despues dels cuals menjará lo que li acomodia, menos llet, formatge y mantega.

Advertencia consoladora.

El Sr. Vazquez asegura que ab aquest método no se ha desgraciát ningun dels infinits colerichs que lo han avisát luego; y que ha curát á varias personas, que per haber tardát á avisarlo, estaban prop de la mort.

IGUALADA: per JOAQUIM ABADAL, estamper y llibreter, en 1834.

Dossier: Epidèmies històriques

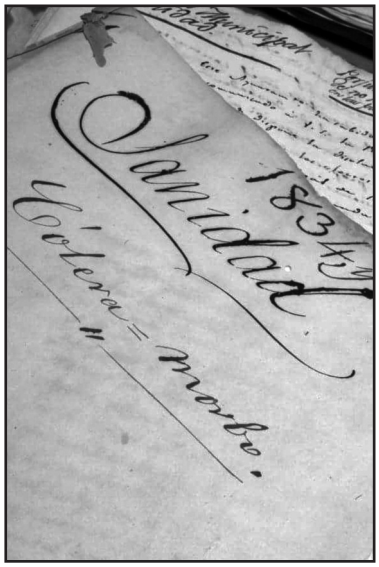

Documentació relativa a epidèmies i contagis (1825-1869), conservada a l'Arxiu Municipal de Girona. Fotografia: Céline Mutos Xicola

la falta de coneixement, que devia ser generadora d'inquietud entre la població. De fet, la multiplicitat de les mesures preses a Girona per evitar el contagi posa en relleu el balbuceig mèdic imperant.

Segons una Memòria Topogràfica i Mèdica realitzada l'any 1812, la situació higiènica de Girona era deplorable: aigües estancades, latrines buidades al riu o, fins i tot, animals domèstics en llibertat per la ciutat.[19] A partir de l'any 1832, justament quan arriben les primeres notícies de la presència del *morbo* a Europa, es prenen unes mesures de sanejament d'aigua, de revisió de la ventilació de les cases i de control de la pesca salada, considerada un vector de transmissió del còlera.[20] A mesura que es multiplicaven les notícies alarmants provinents de tota la península, les disposicions anaven *in crescendo*. Tal i com s'ha comentat, l'entrada per via terrestre i marítima obligava a extremar els punts de control. En el primer cas, i en l'òptica de protegir la ciutat, la recent creada *Junta Superior de Sanidad* ordenaria l'aixecament de cordons sanitaris, tot controlant els passaports dels viatgers i posant un destacament de tropa prop del camí ral que unia Girona amb Barcelona, per tal d'encaminar els forasters cap al llatzeret que s'havia establert al Convent de Sant Francesc. Al mateix temps, l'Ajuntament lluitava contra el contraban, un mal endèmic de la regió, tot castigant amb multes, penes de presó i, fins i tot, de mort, qui gosés fer entrar mercaderia de forma fraudulenta o albergués clandestins.[21] D'altra banda, malgrat els esforços, la situació sanitària de la ciutat no devia haver millorat gaire des del 1812, tenint en compte la multiplicitat d'edictes municipals que prohibien criar porcs dins les cases, tirar animals morts o fems al riu. Com a colofó final, s'acabarien suspenent les Fires de Sant Narcís, el principal esdeveniment comercial de la ciutat.[22]

Aquestes mesures anaven acompanyades de nombroses novenes i rogatives diverses, donat que, segons l'Ajuntament, la millor protecció de totes no deixava de ser la Divina.[23] Els ports també van ser objecte de controls. Les primeres mesures, preses durant l'agost, contemplaven quatre dies de quarantena per a qualsevol vaixell que volgués entrar a Palamós o Roses. Un temps força adequat si considerem que els primers símptomes de la malaltia se solen manifestar després d'un o dos dies d'incubació. Tot i això, la preocupació faria augmentar la patent de sanitat (una certificació de la salut dels tripulants i passatgers) fins a dotze dies per a una patent bruta i vuit per a una que fos sospitosa. Al novembre, es rebutjà l'atracament a Palamós d'una embarcació provinent d'Orà, però en canvi, se n'hi admetia una altra procedent de Gibraltar després de solament cinc dies d'observació. La multiplicitat de mesures, de les quals només una petita part ha quedat evidenciada en aquestes línies, deixa entreveure la situació de tensió i el temor envers una epidèmia desconeguda.

Un impacte demogràfic reduït. L'economia: una víctima?

La primera de les conseqüències esperables d'una epidèmia és l'augment brusc de la morbiditat durant el període de duració del brot. En canvi, l'estudi dels llibres d'òbits de les parròquies de Sant Feliu, de la Catedral i de l'Hospital no mostren un pic tan elevat com seria d'esperar, sinó un lleuger augment durant el mes de setembre en comparació amb els anys anteriors: 77 defuncions entre totes les parròquies. Cal recordar la desaparició dels registres parroquials del Mercadal, que no permeten disposar de xifres exactes, però l'anàlisi dels padrons d'aquest barri dels anys anteriors i posteriors descarta un impacte rellevant. La manca d'informació registrada sobre la causa de la defunció no ens permet atribuir-ne la responsabilitat al *morbo* amb certesa, però sí constatar que corresponen al període àlgid de la infecció. Ara bé, en cap cas no es pot parlar d'una sagnia demogràfica a la ciutat de Girona. De fet, seguint en aquesta direcció, l'estudi de les parròquies de Roses i Cadaqués, dos indrets geogràficament vulnerables i amb casos confirmats per la *Junta de Sanidad*, indica una mortalitat superior l'any 1833 en comparació amb el 1834. Les bones xifres podrien ser conseqüència de les mesures preses, tot i que també cal buscar raons més enllà. Primer, les característiques intrínseques de la ciutat, amb poca indústria i uns intercanvis comercials més aviat regionals, que no portaven a la ciutat tants forasters com a altres indrets de major vitalitat econòmica[24] —el de major transcendència, les Fires de Sant Narcís, que haguessin provocat un amuntegament de gent de tota la regió i que haurien pogut ser l'origen d'un brot, justament s'havien anul·lat. També, el seu relatiu aïllament. Cal tenir en compte que el mal estat de les carreteres alentia el desplaçament, un factor clau tenint en compte el curt període d'incubació.[25] Així mateix, cal esmentar l'absència de grans moviments de tropes carlistes, que haguessin pogut ser focus de contagi durant la tardor. Finalment, convé subratllar la decisió de l'Ajuntament de Girona d'obviar el Real Decret del 24 d'agost 1834 que ordenava la suspensió

de tots els cordons sanitaris per tal de restablir les comunicacions i el comerç.[26]

Perquè, si bé Girona es va salvar d'una hecatombe demogràfica, les conseqüències econòmiques no van ser gens menyspreables. En primer lloc, va caldre buscar finançament per implementar totes les mesures, cosa que es va fer de forma preventiva durant el juliol. Primer, s'apel·laria a la generositat cristiana, sol·licitant força donatius i prometent la publicació del nom dels donadors.[27] La falta d'èxit obligaria a apostar pels impostos indirectes, carregosos per als habitants: primer, sobre el blat, suspès quasi d'immediat per les protestes populars, seguit d'un gravamen sobre el vi, el mallal d'oli i sis diners per cada lliura de carn.[28] D'altra banda, la dificultat de les comunicacions terrestres i marítimes generaria ben aviat una inquietud palpable. Es fa palesa la voluntat de reduir l'impacte econòmic i restablir el més aviat possible les transaccions comercials. Durant el mateix octubre, malgrat alguns casos confirmats a Blanes i la defunció del guarda José Ballera, es fixaria el cordó sanitari al riu Tordera, restringint solament l'accés als que venien de més enllà. De ben aviat, el port de Palamós es queixava a la *Junta de Sanidad* dels greus perjudicis comercials que representava derivar els vaixells al llatzeret de Maó, port tradicionalment habilitat per a les quarantenes,[29] de tal manera que, al desembre, abans de la declaració del final de l'epidèmia, ja es facilitaven patents netes, encara que les embarcacions procedissin de ports infectats.[30] Aquest relaxament venia recolzat per una literatura mèdica que, de la banda dels interessos mercantils, posava en dubte la contagiositat del *morbo*.[31]

En definitiva, si el còlera no va ser tan mortífer com era d'esperar, ja sigui per les mesures preses, ja sigui per raons inherents a la mateixa configuració de la ciutat, convé subratllar el trauma que devia deixar als habitants, atemorits entre les constants rogatives, els omnipresents edictes i el trasbals de la seva quotidianitat. Queda el dubte de si realment les autoritats temeren una invasió massiva o si aprofitaren la conjuntura per controlar més la població, en el context de crisi i d'agitació política que suposava la primera guerra carlina.

Céline Mutos Xicola

[1] Tardieu, Ambroise, *Du choléra épidémique: leçons professées à la Faculté de Médecine de Paris,* París, Germer Baillière, 1849, pàg. 64 i següents.

[2] Husson, Laurence, «Sécurité et problèmes sanitaires à La Mecque: le cas des pèlerins indonésiens», *Archipel,* 56 (1998), pàgs. 319-335.

[3] Sarrasqueta, Pilar, *La epidemia de cólera de 1885 en Navarra y en Tudela*, Navarra, Universidad de Navarra, Facultad de Medicina, 2010.

[4] Segons el *Boletín Oficial de la Provincia de Girona*, núm. 28, del 27 d'agost, «A excepción de la ciudad de Tarragona donde según, anuncia el diario de hoy, se padece el cólera-morbo. Oriental, se disfruta por la Divina misericordia, en todo el resto del Principado la mas completa salud».

[5] Arxiu General de la Diputació de Girona (AGDG), Libro de la Junta de Sanidad 1834-1849. Acta del 2 de Setembre de 1834.

[6] Arxiu Municipal de Girona (AMGi) Fons Serveis comunitaris sanitat – Documentació relativa a epidèmies i contagis (1821-1835). Expedient 14. Leg. 3. Jose Carratalá, Correspondencia del gobierno militar y político del corregimiento de Girona, 13 de maig del 1832.

[7] AGDG, Libro de la Junta de Sanidad 1834-1849. Girona. Acta del 17 de setembre de 1834.

[8] Otal, Carmen, *Epidemia de cólera en Girona del año 1834. Brotes de 1835 y 1837*, Universitat de Barcelona, 1986. Es tracta d'una tesi doctoral no publicada encara.

[9] González de Sámano, Mariano, *Memoria histórica del cólera-morbo asiático en España*, 1858, pàgs. 479-482.

[10] Veg. Comenge, Luis, *La medicina en el siglo xix: apuntes para la Historia de la Cultura Médica en España*, Barcelona,1914; i Nadal, Jordi, *La población Española (siglos xvi a xx),* Barcelona, Ariel, 1984, pàgs.144-148.

[11] Vegeu, entre d'altres, els treballs de la Real Academia de Medicina y Cirugía de Cádiz: *Instrucciones sobre el cólera-morbo dirigido a los habitantes de la provincia*, Cádiz 1833.

[12] En total s'han comptat 48 obres entre 1831 i 1834, veure Granjel, Luis, *El colera y la España ochocentista*. Salamanca, Universidad de Salamanca, 1980, pàg. 11 i segs.

[13] AMGi, Fons Serveis comunitaris sanitat – Documentació relativa a epidèmies i contagis (1821-1835). Expedient 14. Leg. 4. Suplement de la *Gaceta de Madrid*. 14 Abril de 1832.

[14] *Metodo preservatiu y curatiu del Cólera-Morbo, donát á llum en Sevilla per lo Llicenciát D. Pere Vazquez*, Igualada, Joaquim Abadal, 1834.

[15] BOPG, 20 de setembre de 1834, núm. 35, pàg. 4.

[16] Anunci de la *botica* del Dr. Carbonell y Font de Barcelona al *Diario de Barcelona*, 260 (17 de setembre de 1834).

[17] BOPG, 24 de Setembre de 1834, núm. 36, pàg. 3.

[18] González de Sámano, Mariano, *op. cit*. pàg. 37.

[19] Gilly, Antoine, *Mémoire topographique médical*, Perpinyà, Imp. de J. Alzine, 1812.

[20] Vegeu la correspondència diversa al llarg de l'any 1834 entre Ajuntament i Govern Civil a AMGi, Fons Serveis comunitaris sanitat – Documentació relativa a epidèmies i contagis (1821-1835). Expedient 14. Leg. 3.

[21] AMGi, Fons Serveis comunitaris sanitat – Documentació relativa a epidèmies i contagis (1834-1870). Expedient 14. Leg. 4, Blas Peinador, Edicto Municipal, Girona, 21 octubre de 1834.

[22] AMGi, Actes del Ple de l'Ajuntament, vol. 1834., fol. 141, Juan Perez Aviso al público, Girona, 13 d'octubre de 1834.

[23] AMGi, Actes del Ple de l'Ajuntament, vol. 1834. fol. 109, 6 d'agost de 1834.

[24] Nadal, Joaquim, «La situación de la manufactura del 1790 al 1840», a *Treballs d'Història*, Girona, 1976, pàgs. 109-124.

[25] Simón, Antoni, *La crisis del antiguo régimen en Girona*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985, pàgs. 102-108.

[26] AMGi, Fons Actes del Ple de l'Ajuntament, vol. 1834, fol. 123, Girona, 3 de setembre 1834.

[27] AMGi, Fons Serveis comunitaris sanitat – Documentació relativa a epidèmies i contagis (1834-1870). Expedient 14. Leg. 4, Chavier, S., Aviso al público, Girona, 21 de juliol de 1834.

Dossier: Epidèmies històriques

[28] AMGi, Fons Serveis comunitaris sanitat – Documentació relativa a epidèmies i contagis (1834-1870). Expedient 14. Leg. 4, Pérez C., Decisión de arbitrios sobre la carne. 3 de setembre de 1834.

[29] Vidal Hernández, Josep M., *El Llatzeret de Maó, una fortalesa sanitària*, Menorca, Institut Menorquí d'Estudis. 2002.

[30] AMGi, Fons Serveis comunitaris sanitat – Documentació relativa a epidèmies i contagis (1834-1870). Expedient 14. Leg. 4, J. Carbó. Carta del Governador Civil a la Junta Municipal, Girona, 16 de desembre de 1834.

[31] *Se prueba que el cólera no es contagioso,* Madrid., Imp. V. Hernando, 1834.

Traces d'epidèmies històriques

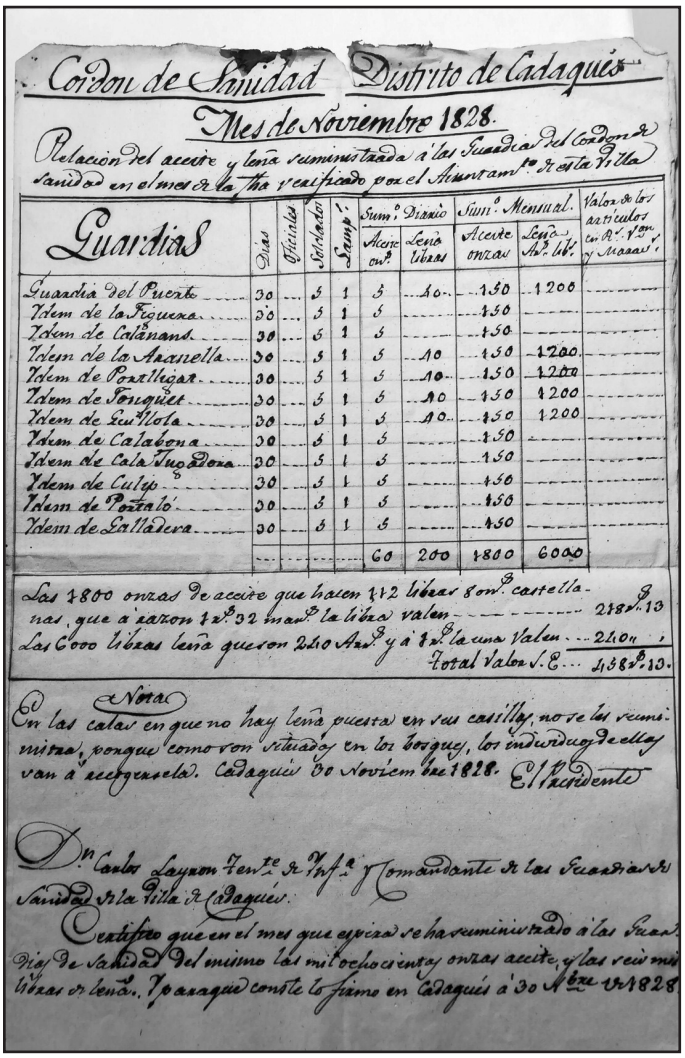

Cordon de Sanidad Distrito de Cadaqués

Mes de Noviembre 1828.

Relacion del aceite y leña suministrada á las Guardias del Cordon de Sanidad en el mes de la fha verificado por el Ayuntam.to de esta Villa

Guardias	Dias	Oficiales	Soldados	Lamp.s	Sum.o Diario: Aceite onz.s	Sum.o Diario: Leña libras	Sum.o Mensual: Aceite onzas	Sum.o Mensual: Leña Ar.s lib.s	Valor de los articulos en R.s V.on y Marav.s
Guardia del Puerto	30		5	1	5	40	150	1200	
Idem de la Figuera	30		5	1	5		150		
Idem de Calanans	30		5	1	5		150		
Idem de la Aranella	30		5	1	5	40	150	1200	
Idem de Portlligat	30		5	1	5	40	150	1200	
Idem de Tonquet	30		5	1	5	40	150	1200	
Idem de Guillola	30		5	1	5	40	150	1200	
Idem de Calabona	30		5	1	5		150		
Idem de Cala Jugadora	30		5	1	5		150		
Idem de Culip	30		5	1	5		150		
Idem de Portaló	30		5	1	5		150		
Idem de Galladera	30		5	1	5		150		
					60	200	1800	6000	

Las 1800 onzas de aceite que hacen 112 libras 8 onz.s castellanas, que á razon 1 r.s 32 mar.s la libra valen ..... 218 r.s 13

Las 6000 libras leña que son 240 Arr.s y á 1 r.s la una valen ..... 240 " "

Total Valor S. E. ... 458 r.s 13.

Nota

En las calas en que no hay leña puesta en sus casillas, no se les suministra, porque como son situadas en los bosques, los individuos de ellas van á recogersela. Cadaqués 30 Noviembre 1828. El Presidente

D.n Carlos Layron Ten.te de Inf.a y Comandante de las Guardias de Sanidad de la Villa de Cadaqués.

Certifico que en el mes que espira se ha suministrado á las Guardias de Sanidad del mismo las mil ochocientas onzas aceite, y las seis mil libras de leña. Y para que conste lo firmo en Cadaqués á 30 N.bre de 1828

Imatge relativa al cordó sanitari de 1828. Els documents originals, de diferents fons municipals, es conserven a l'ACAE. Fotografies de l'autor

La pandèmia de Covid-19, causada per un nou coronavirus, planteja una retrospectiva a les epidèmies històriques. Algunes van deixar empremta i el ressò ha arribat a través de manifestacions culturals i religioses. A causa de la devoció a sant Sebastià, protector de la pesta, trobem nombroses ermites arreu de la geografia gironina. Relacionat amb el sant benefactor, cal destacar el Vot del Poble de Tossa, també conegut com el Pelegrí de Tossa. Aquesta tradició, que generalment s'ha considerat que s'inicià durant el segle XV, ha estat estudiada per Miquel Borrell, que suposa que començà un segle després.

També va ser famosa la processó de la tramuntana: organitzada per la confraria de la puríssima sang de Jesucrist —de la capella de Sant Sebastià de Figueres—, es dirigia al Santuari de la Mare de Déu de Requesens. Es va celebrar fins a l'any 1868. Segons diversos autors, es va iniciar el 1612, per un vot dels figuerencs després d'una gran pesta. Amb tot, les preocupacions principals dels empordanesos eren les terçanes, brots de malària que, de forma recorrent, patien per les aigües estancades dels estanys de la plana. Narcís Torrent ha trobat que l'any 1812 aquestes febres van assolar la comarca. La malaltia va remetre per la tramuntana i els figuerencs ho van atribuir a un miracle de la Verge de Requesens.

El brot de febre groga de Gibraltar, l'any 1828, posava en alerta les autoritats i s'establia un cordó sanitari. El fons municipal de Cadaqués guarda l'expedient on consten els costos d'edificació de les barraques de sanitat construïdes per a la vigilància a les diferents cales del municipi. Dels mesos finals de l'any, en consten les despeses d'oli i llenya, el nombre de soldats encarregats del servei i el comandant de sanitat del districte, el tinent d'infanteria Carlos Layron. El febrer de 1829 apareix la referència a una ordre del Capità General, la relació de pobles

Dossier: Epidèmies històriques

comarcans que contribuïen al servei i el nombre d'homes que aportaven diàriament.

Altres documents interessants són les patents de sanitat que alguns facultatius expedien a les inspeccions sanitàries de Portbou i la Jonquera, a les persones que entraven a Espanya des del Rosselló —algunes retornaven de veremar. En conserven els fons municipals de Garriguella, Cistella, la Vajol, Pontós i Avinyonet de Puigventós. Les patents dels tres primers es distribueixen entre els anys 1892 i 1895; i certifiquen que la persona de referència «no presenta síntomas sospechosos ni confirmados de cólera». Avinyonet en té una de 1893. I la resta, com la de Pontós, són de finals de l'any de 1918. Certificaven que el portador d'aquella patent no presentava símptomes «de enfermedad epidémica»; és a dir, la gran pandèmia de grip que va assolar el món després de la Gran Guerra.

Lluís Serrano

Dues patents de sanitat de 1892 i 1918. Els documents originals, de diferents fons municipals, es conserven a l'ACAE. Fotografies de l'autor

ESPAÑA

Número de orden 611

INSPECCIÓN SANITARIA DE LA FRONTERA DE FRANCIA

Patente de Sanidad

Expedida á favor de D. Jaime Vila Borch procedente de Bauges el cual ha sido reconocido por la Inspección facultativa, y de su examen en el momento de la visita no presenta síntomas sospechosos ó confirmados de cólera. Por su declaración se hace constar que marcha con destino á Cistella provincia de Gerona, fijando su domicilio en la calle de la plaza número 12 piso ___, quedando obligado á presentarse en la Alcaldía de la población mencionada para los efectos de la observación sanitaria con arreglo á las disposiciones vigentes.

La Junquera á 28 de Setiembre de 1892

El Inspector de Sanidad,

Esta patente es personal.

INSPECCIÓN SANITARIA LA JUNQUERA

Modelo núm. 8

ESPAÑA

ESTACIÓN SANITARIA DE PORT-BOU

NÚMERO DE ORDEN 26144

PATENTE PERSONAL DE SANIDAD

Expedida á favor de D. Cosme Palomeras procedente de Jua, el cual ha sido reconocido por esta Dirección facultativa, y de su examen en el momento de la visita resulta que no presenta síntomas confirmados ni sospechosos de enfermedad epidémica. En su declaración hace constar que va con destino á Pontos, provincia de Gerona, fijando su domicilio en la calle de ___ número ___, piso ___.

___ á 19 de Novbre de 1918.

El Director,

Lugar del sello.

INSPECCIÓN SANITARIA DE PORT-BOU

Nota.—El viajero portador de la presente queda obligado á presentarse en la Alcaldía del punto donde se dirija ó de aquel en que se detenga, dentro de las veinticuatro horas desde su llegada, manifestando las señas de su domicilio para la visita facultativa de observación á que queda sujeto por espacio de siete días.

La contravención á este precepto será penada con multa de 15 á 500 pesetas.

La expedición de la patente y visitas facultativas de observación serán gratuitas.

llibres

A les pàgines 18 i 19 de l'anterior número del *Mestall* vam fer una ressenya del llibre *Qui té roba per rentar? Rentadors, safareigs i vivers del Pla de l'Estany*, publicació que formava part de la col·lecció Llegat Patrimonial del Pla de l'Estany. Ara us presentem la ressenya del segon volum d'aquesta col·lecció, en el qual repeteix com a autor Joan Anton Abellán, en aquesta ocasió acompanyat de l'enginyer Carles Puncernau, que, d'ençà la seva jubilació, treballa en temes d'arqueologia industrial a Banyoles i comarca.

A diferència de l'anterior llibre, aquest volum està dedicat a uns elements que no són tan presents en la vida quotidiana de la gent ni tan visibles en el paisatge que ens envolta. Forns, rajoleries i pous de glaç prenen ara el protagonisme. No és habitual començar les ressenyes per l'acabament del llibre que és objecte de comentari, però en aquesta ocasió cal fer-ho, per tal de comprendre l'abast i coneixement del seu contingut. Certament, les darreres pàgines estan dedicades a la bibliografia, un breu repàs de la qual permet copsar ràpidament alguna de les seves singularitats. Són escasses les referències dedicades específicament als pous de glaç i a les rajoleries, menys encara les dels forns de calç, ínfimes les dedicades als forns de ciment, i gairebé inexistents les centrades en els forns de guix i en els forns de carbonet. Això ens dona una idea de fins a quin punt allò que tracta aquest llibre és realment molt desconegut; i aquí és on rau precisament el seu valor: en despertar-nos la

ABELLÁN MANONELLAS, Joan Anton, i PUNCERNAU FERRER, Carles

Foc, terra i aigua. Forns, rajoleries i pous de glaç del Pla de l'Estany

Cornellà de Terri, MMV Edicions, 2018, 258 pàgs.

Llibres

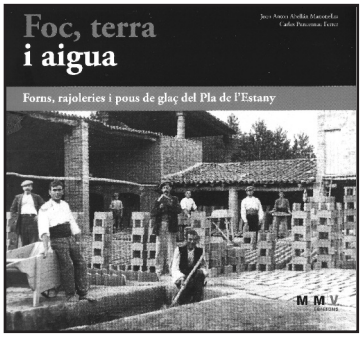

consciència respecte d'uns elements patrimonials que han passat molt desapercebuts, la qual cosa sovint els ha fet caure en l'oblit i/o n'ha permès la negligència respecte a la seva preservació.

Personalment, m'ha agradat que s'hi incloguin els forns de carbonet, dels quals alguns traginers i bosquetans me n'havien parlat i ensenyat al massís de Cadiretes, i envers els quals poca cosa tenia a dir-los, perquè ni han deixat traça documental de la seva existència, ni pràcticament se'n conserven testimonis gràfics i/o bibliogràfics que ajudin a la seva identificació i comprensió. En aquest cas, es tracta d'un element que va sucumbir fa dècades per l'embat, a voltes simultani, de la universalització de l'electricitat i la difusió del gas butà. De ben segur que aquest llibre que aquí presentem podrà ser utilitzat arreu del territori per contextualitzar millor les troballes que en aquest sentit vagin apareixent, a mesura que aquest patrimoni rural es vagi identificant i/o posant en valor. De fet, no sabríem dir quin és l'ordre entre ambdós: si la identificació contribueix a posar en valor, o és la posada en valor el que contribueix a la seva identificació. Potser el més encertat és creure que, en realitat, es produeix una mútua retroalimentació.

D'extraordinària visió antropològica resulta la mirada del fotògraf i escriptor Ernest Costa Savoia (Bescanó, 1940), per haver immortalitzat trenta anys enrere Enric Palomer feinejant al veïnat de Melianta, del municipi de Fontcoberta —on el mateix Costa resideix des de fa dècades—, en el forn de carbonet de la Tribana d'en Bòlica, publicades a la pàgina 142 d'aquest llibre.

El mateix Ernest Costa és l'encarregat de fer-ne el pròleg: amb el seu proverbial mestratge i saviesa lingüística sap projectar amb breus paraules l'extraordinària dimensió del llibre. Costa —de qui ja havíem ressenyat al *Mestall* número 40 el llibre *Pous de neu i de glaç*, editat dins la col·lecció dels Quaderns de la Revista de Girona—, ens recorda les clarividents paraules de Josep Pla el 1971: «El país que no té aquest respecte, aquest punt de coneixement, és un país de folls i de primaris. Canvieu el sentit polític, però respecteu les petites insignificants coses que ens han deixat els avantpassats, tan misèrrimes —en aquest país— però fascinadores, magnífiques». I valora la ingent tasca realitzada pels seus autors afirmant que «Tenien al davant, doncs, una musa que requeria coratge. I n'han sortit airosos», opinió que compartim plenament.

«Hem d'observar més. Mirem molt, però veiem poc», manifestava Costa en una entrevista a *El Punt Avui* el gener de 2016. No hi ha dubte que Abellán i Puncernau s'han aplicat aquella màxima, i han contribuït amb el seu llibre que la comarca pugui centrar una nova mirada envers aquests elements patrimonials. Com a mínim, propietaris i administracions no podran escapolir-se al·legant el sempitern desconeixement. Es tracta d'elements amb un pes social i memòria col·lectiva inferior als rentadors que centraven l'anterior llibre de la col·lecció. Ho prova que el nombre d'imatges històriques que se'ns ofereixen és molt menor, no perquè no s'hagi fet l'intent de localitzar-ne, sinó perquè, senzillament, no resulten gens habituals de trobar.

El llibre, doncs, s'estructura en sis grans capítols, un per a cada element analitzat: forns de calç, forns de carbonet, forns de ciment, forns de guix, pous de glaç i rajoleries (en l'ordre, potser hauríem preferit que els pous de glaç anessin al final). Al seu torn, cada capítol se subdivideix en sis subcapítols: l'element patrimonial concret a través de la història, les característiques arquitectòniques de l'element, les tipologies, els oficis de calciner, carboner, cimenter, guixaire, pouer i rajoler, i els processos de producció de cada element, els usos dels elements que els donen raó de ser (calç, carbonet, ciment, guix, gel, i teules i rajols), i la composició química de cadascun. De cada element, se'n donen referències de context temporal i geogràfic, de l'antiguitat al present, i de la realitat més llunyana a la més propera, tot apropant-nos a l'àmbit mediterrani, hispànic, català i comarcal; alhora que s'aporten testimonis orals sobre el terreny de gran interès etnològic.

Com en l'anterior volum, després d'aquestes setanta pàgines, el gruix de la publicació el formen gairebé dues-centes pàgines dedicades a les fitxes descriptives dels diversos elements. Aquestes fitxes s'organitzen per municipis; i, per a cadascun, s'ordenen numèricament tots els elements, talment com si es tractés d'una guia, sobre un mapa de cada terme, tot indicant en negre els que es conserven i en vermell els desapareguts. Cada element inventariat presenta una fitxa que inclou la localització, la descripció, l'estat de conservació i fotografies realitzades pels autors o alguns col·laboradors.

També s'hi anoten comentaris i anecdotaris, alguns dels quals resulten molt rellevants, com els de la rajoleria de La Cadamont, al veïnat de Ventatjol del municipi de Sant Miquel de Campmajor, en el mas proper de la qual es documenten diversos rajols datats procedents d'aquest establiment. Notem la singularitat de la

bòbila d'Ermedàs, a Cornellà del Terri, jaciment romà dels s. I-II dC., que va ser objecte d'una important excavació arqueològica entre 1999 i 2017. D'abans de l'existència de les contribucions industrials a mitjan segle XIX, no és fàcil trobar referències documentals antigues d'aquests elements; per això considerem rellevant la seva aportació en alguns elements: els pous de glaç de Marmanya, de Palol de Revardit, documentat el 1711 o el 1739, de can Rossinyol de Vilamarí el 1712-1723, 1732 i 1805, el de Sords el 1713 i 1771, o el de can Pou de Sant Miquel de Campmajor el 1721; els forns de calç d'en Pasqual, de can Mir i de la Torre de Vilert, el 1774. Paradigmàtic resulta el fons documental de la família Illa de Serinyà, fons que ha permès documentar en aquest municipi els forns de guix del viver de can Costa-1, del camp del Prat, del viver del túnel de Serinyà, i de ca l'Illa-1, documentats respectivament els anys 1698-1711, 1699-1703, 1701-1703 i 1746; així com el pou de glaç del mas Pou de Serinyà, l'any 1681.

Com en l'anterior número de la col·lecció, el llibre inclou un interessantíssim capítol final dedicat al folklore, l'art i la literatura a l'entorn dels forns, rajoleries i pous de glaç, amb la inclusió de dites i refranys, llegendes i cançons, i referències pictòriques i literàries. Hi ha una obra de la qual no s'adjunta testimoni gràfic però que, en ser esmentada, ens ha despertat la curiositat de cercar-la. Es tracta del quadre *Els nevaters de la Massanella*, de Jaume Nadal Ferragut (1750), que mostra la recollida de la neu a la mallorquina serra de Tramuntana. Una obra realment extraordinària que es troba a la possessió de Massanella, situada a Mancor de la Vall, amb propietats que s'estenen també a Escorca i Selva. Forma part d'una sèrie de cinc pintures sobre treballs del camp, que l'autor feu per encàrrec de Joan Abrí-Descatlla, marquès de Palmer, l'aleshores propietari de la possessió. Per tal de realitzar les pintures, residí una temporada a Massanella i comprovà directament les tasques que descriu en les escenes.

I, si hem començat pel final del llibre, acabem amb el principi, on un reguitzell d'agraïments testimonia els múltiples informants ordenats per municipi i d'altres per aportacions més genèriques, que han permès que aquest llibre acabi veient la llum amb un resultat reeixit.

David Moré Aguirre ■

PUIGVERT GURT, Xavier

Els noms de la terra: Notes sobre toponímia de la Garrotxa

Olot, Arxiu Comarcal de la Garrotxa i Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot, 2019, 183 pàgs.
[Estudis Històrics de la Garrotxa, 7]

Des de fa més de 22 anys, els successius butlletins mensuals de l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa compten amb una secció fixa a càrrec de l'arxiver i medievalista Xavier Puigvert Gurt. Es titula «Els noms de la terra» i està dedicada als topònims de la Garrotxa. Recentment se n'aplegaren els 164 articles publicats fins al maig de 2019, en un volum del mateix títol seguit de la puntualització que es tracta d'unes notes. Podem aclarir, d'entrada, que certament són notes, però només si ens fixem en la brevetat que imposa el format del butlletí on apareixen; ja que, en realitat, totes elles condensen coneixements sobre un ampli ventall de temes. Ara agrupades i, com assenyala l'autor a la introducció, rigorosament revisades a la llum de noves troballes o reconsideracions, permeten copsar-ne encara millor la dimensió.

La majoria d'articles segueixen el mateix patró. S'hi proposa el repte de cercar el motiu històric del nom o noms propis que han rebut successivament diversos elements del paisatge de la Garrotxa i que inclouen des d'accidents geogràfics (muntanyes, colls, valls, rius, estanys o espais d'aiguamolls) fins a petits nuclis de poblament (masos, hostals o veïnats), tot passant per carrers, barris o espais de la ciutat d'Olot i algunes altres poblacions garrotxines. En exemples puntuals també es posa en relleu l'origen toponímic de certs cognoms d'aparença enigmàtica. En qualsevol cas, sempre es contraposa el terme actual amb altres d'anteriors, tot desemmascarant possibles deformacions fonètiques o altres equívocs similars; i s'aporta la referència documental més reculada que se'n conserva. Si l'explicació no resulta evident en la font original, se'n desgrana l'etimologia, destriant-la sempre d'altres explicacions populars.

L'autor combina, doncs, recerques de molts tipus en la línia pluridisciplinar que sempre s'ha reivindicat per a l'anàlisi de la toponímia, tal com es mostrava, per exemple, en l'obra coordinada per Elvis Mallorquí que es publicà l'any 2006 dins la col·lecció *Fonts* de la Biblioteca d'Història Rural. A banda del paper esporàdic d'etnògraf d'identificar noms o variants que de vegades només es conserven en el regis-

Llibres

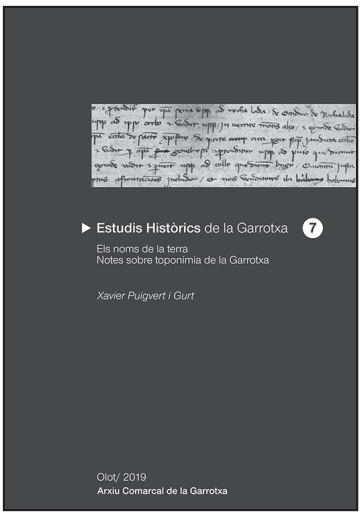

tre oral, Puigvert arrenca amb la investigació d'arxiu, en especial en els fons notarials custodiats pel mateix Arxiu Comarcal de la Garrotxa (al capdavall, ell n'és el millor coneixedor). I ho completa amb la recerca històrica i lingüística a diferents nivells. Si ens fixem només en la primera, comprovem que aconsegueix posar en relació molts topònims amb activitats econòmiques, realitats socials, institucions o rituals d'èpoques pretèrites. A més, per tal de fer-ho, té en compte un marc de referències que transcendeix de llarg la Garrotxa i la historiografia local. En molts casos estableix comparacions amb topònims similars d'altres indrets i, per tant, amb contextos històrics d'arreu de Catalunya, de la resta de territoris de parla catalana o, fins i tot, del conjunt de la Romània. Aquesta important tasca de recerca resulta més visible en la publicació ressenyada que no pas en les versions originals dels articles. I és que ara cadascun incorpora les referències arxivístiques dels documents al·ludits en l'explicació del topònim, així com la bibliografia emprada per a recolzar les interpretacions i que comprèn diccionaris especialitzats, monografies, articles o treballs científics de procedència molt diversa.

A tall de mostra ràpida del que es pot trobar al volum, destaquem-ne alguns articles especialment rellevants per a la història agrària. Per exemple, els que vinculen topònims com eixarts, preses, marunys o vedrunes documentats en diferents llocs de la Garrotxa o de comarques properes amb pràctiques d'agricultura itinerant; les terres dites de poca farina amb espais guanyats al bosc durant el segle XVIII; el noms gruà o fares amb espècies de cereal que van acabar desapareixent en temps reculats; les trilles i altres variants amb modalitats de vinya; els quintans amb espais residuals d'una explotació agrària; les illes amb espais agrícoles situats en antigues lleres d'un riu; les coromines amb reserves senyorials; els *camp rodons* amb espais comunitaris; les barqueres amb terres cedides a un arrendatari segons unes condicions diferents de l'entorn; els cortals amb tancats de bestiar a l'aire lliure; els mercadals amb mercats anuals de ramaderia en un descampat; o, finalment, les palomeres amb pràctiques de cacera mitjançant trampes col·locades en punts estratègics d'una carena. A tot això cal afegir-hi altres termes encara més estesos i amb aplicacions diferents segons les condicions geogràfiques específiques o l'especialització econòmica de cada territori, com les terrasses o terrers, les deveses o els vivers.

Atès el contingut, *Els noms de la terra: Notes sobre toponímia de la Garrotxa* podria ser un diccionari fred i limitat a enfilar tecnicismes o exercicis d'erudició autocomplaents. Lluny d'això, aplega articles de lectura amena i farcits de picades d'ullet a lectors familiaritzats amb l'actualitat de les comarques gironines de les dues darreres dècades. També inclou uns quants clams dirigits als responsables dels nomenclàtors oficials. A molts lectors potser els semblarà que aquestes notes relativament curtes haurien de desembocar algun dia en una obra més sistemàtica i acompanyada de cartografia, o qui sap si en un inventari exhaustiu de microtoponímia com els que s'han impulsat amb tant d'èxit en municipis com Cassà de la Selva després de projectes pioners en altres zones de Catalunya. Malgrat tot, si Puigvert continua a la recerca de noms i pràctiques oblidats i manté el bon costum d'oferir-nos cada mes una nova entrega sobre topònims garrotxins, d'aquí un temps segur que haurà contribuït a nous avenços en el coneixement del paisatge històric i de les societats passades. Un coneixement que des de la Garrotxa il·luminarà una «terra» en un sentit fins i tot més ampli que el d'aquesta comarca.

Albert Reixach Sala

MORENO, Belén (ed.)

Els inventaris post-mortem. Una font per a la història econòmica i social

Biblioteca d'Història Rural (Col·lecció Fonts, 8)

Girona: Associació d'Història Rural; Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona; Documenta Universitaria, 2018.

Els inventaris post-mortem*. Una font per a la història econòmica i social*, editat per Belén Moreno, és la darrera publicació de la col·lecció Fonts de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, el Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria. Com les obres anteriors, aquest volum explora les característiques, l'evolució, les possibilitats i les limitacions dels inventaris *post-mortem*; una font àmpliament utilitzada des de 1980 en l'àmbit de la història social i econòmica i que suscita un gran interès, perquè ha esdevingut essencial en el debat sobre els nivells de vida i les connexions entre la Revolució del Consum i la Revolució Industriosa —debat que Jaume Torras, a qui es dedica el llibre, i Bartolomé Yun van contribuir a introduir a Espanya a finals de la dècada de 1990.

L'obra, que va sorgir arran d'una jornada d'estudi celebrada a la Universitat de Girona a finals de 2016, neix amb la voluntat de ser un recurs per als investigadors que vulguin fer servir els inventaris *post-mortem*, de tal manera que, familiaritzats amb la font, puguin determinar si els inventaris s'adeqüen als objectius de les seves recerques. En aquest sentit, convé subratllar que els diversos autors —i particularment l'editora— no només són bons coneixedors de la font, sinó també d'alguns dels temes dels quals els inventaris *post-mortem* ofereixen una perspectiva incomparable, i a vegades única, d'anàlisi.

La concepció del volum com una guia explica l'estructuració de l'obra en vuit capítols, en els quals, en el marc d'estudis concrets, s'estableix un diàleg entre les reflexions metodològiques i la contextualització historiogràfica i presentació de la font, les seves característiques i limitacions, així com els temes i àmbits d'estudis dels quals, a més, es posa a l'abast del lector una extensa bibliografia. Tot i que en alguns dels capítols un dels elements és més extens, en general les diferents parts estan ben equilibrades.

En concret, Belén Moreno explica a la introducció les potencialitats i l'interès dels inventaris *post-mortem* en el context historiogràfic actual i els vincula amb l'explosió que va tenir l'ús de la font als anys 1980 i 1990 per analitzar les transformacions en les pautes de consum, els nivells de vida i la Revolució Industriosa. En el primer capítol, Luis Almenar Fernàndez conclou, a través del paral·lelisme i el contrast amb altres regions d'Espanya i Europa, que el dret romà i el marc normatiu estaven estretament vinculats a l'escripturació dels inventaris. Tanmateix, l'exploració de les causes de redacció dels inventaris, el porta a afirmar que, a més dels requeriments legals, molts es redactaven a causa de les necessitats familiars d'evitar els problemes derivats de les successions hereditàries. En el segon capítol, Belén Moreno afegeix, en contrastar el marc normatiu amb la documentació notarial, a través de diversos exemples, que els conflictes es produïen a causa del dret de l'hereu i la vídua sobre els béns del difunt, raó per la qual a Catalunya hi ha inventaris de les classes mitjanes i humils. En aquest sentit, en el tercer capítol, Rosa Congost i Rosa Ros, en contrastar la proporció d'inventaris amb la de difunts, evidencien que els grups socials humils a la regió de Girona «estan força ben representats» i verifiquen el procés de canvi social que van protagonitzar analitzant l'evolució dels béns tenint en compte l'increment en la quantitat d'objectes tradicionals i de *treballadors* amb terra com en la d'objectes nous i d'hectàrees, tot i l'absència de valoracions monetàries als inventaris catalans i les dificultats de substituir-los pels encants. Per contra, en el quart capítol Fernando Ramos-Palencia destaca i relaciona la particularitat dels inventaris castellans amb les valoracions dels béns i amb el model matrimonial, atès que, mitjançant la contrastació de l'estat de conservació i la valoració dels béns inventariats amb els ingressos i el pressupost familiar, es pot calcular el ritme de reposicions; i, també, el capital aportat i guanyat pels cònjuges amb les companyies comercials, les implicacions del capital heretat i les seves taxes de creixement en les activitats i innovacions empresarials, industrials i financeres. En relació amb les potencialitats de la taxació dels béns, en el cinquè capítol, Daniel Muñoz Navarro analitza el procés de castellanització de la pràctica notarial valenciana a través de la figura del notari i del paper clau dels pèrits encarregats de fer-la. Muñoz emfatitza que, ateses la transformació i la gran singularitat de les dades, els inventaris valencians permeten una multiplicitat d'estudis que, si bé destaca l'anàlisi del nivell de riquesa i de rendes de les classes benestants, no es limita a la història ni, en concret, a la història econòmica i social. Finalment, en el sisè i últim capítol Gérard Béaur, en analitzar l'increment i la categoria dels béns inventariats en la regió de Brie i, concretament, en la vila de Meaux i contrastar-los amb els grups socials i el retrocés salarial, constata que en diversos indrets, fins i tot rurals, es va produir una transformació en les pautes de consum. Amb tot, reconeix que no està tan relacionada amb un increment en l'esforç productiu de les famílies humils com amb un cúmul de circumstàncies favorables relacionades amb el preu i l'o-

ferta de productes, com ara les millores en la demanda i els ingressos.

Com s'avançava al principi, la gran aportació d'aquest volum radica en la seva concepció com un recurs per als investigadors interessats en els inventaris *post-mortem*, en un context de gran utilització de la font. Els autors compleixen aquest objectiu amb escreix, atès que l'obra, a més de situar el lector en el marc dels debats i les recerques actuals, presenta la font i aconsegueix familiaritzar-lo amb la terminologia, l'estructura, el contingut, el rol de les persones que en prenien part i les causes de l'escripturació en diverses regions espanyoles amb diferents marcs normatius i pràctiques notarials vinculades amb diferents tipologies d'inventaris *post-mortem*. En aquesta diversitat, el llibre fa paleses tant la singularitat i riquesa de les dades com les seves limitacions, i les relaciona amb les múltiples possibilitats d'estudis, les precaucions metodològiques en tractar la informació i la utilització de fonts complementàries per tal de contrarestar les principals crítiques. En concret, s'assenyalen diferents mètodes i pautes per estimar la representativitat dels grups socials i el ritme de reposició dels béns, per pal·liar l'absència de valoracions monetàries, així com els criteris de selecció dels objectes per garantir l'èxit de la recerca i facilitar les comparacions.

En definitiva, l'obra és una guia bàsica en català i castellà per tal de conèixer els aspectes teòrics, metodològics i els resultats que proporciona l'ús dels inventaris en diferents regions d'Espanya.

Dignoris Mateo ■

SALES FAVÀ, Lluís

La jurisdicció a Sabadell a la baixa edat mitjana: edició i estudi dun llibre de la cort del batlle (1401-1404)

Biblioteca d'Història Rural (Col·lecció Documents, 8)

Girona: Associació d'Història Rural; Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona; Documenta Universitaria, 2019.

La darrera publicació de la col·lecció Documents de la Biblioteca d'Història Rural és un estudi dels tipus documentals presents en els volums coneguts com a llibres de cúria, cort o justícia senyorial de l'edat mitjana. L'estudi està estructurat en dos grans blocs: el primer, sobre el funcionament de la cort de Sabadell (un exercici descriptiu, segons Sales); el segon, sobre l'exercici de la jurisdicció entorn de l'any 1400 (més interpretatiu, en paraules de l'autor), i un apèndix final amb exemples concrets de cadascuna de les tipologies documentals presents als llibres de cort.

Lluís Sales ens introdueix al tema amb una brillant síntesi de l'estat de la qüestió, breu però profusament documentada. Apunta els problemes de catalogació d'aquests tipus de fonts, molt sovint confoses entre els protocols notarials, i se situa metodològicament en l'estudi de les viles medievals com a nodes del territori, a redós de l'estela de Rodney Hilton (amb els *central places*) i altres historiadors catalans i valencians que ja fa anys que hi treballen.

L'autor resumeix breument les característiques generals dels llibres de cort: qualsevol senyoria jurisdiccional que ostentava el mer i mixt imperi sobre un terme havia de tenir una seu física, la cort o cúria, que també era una institució conformada per un cert nombre d'oficials (saig, carter, bander, pregoner, carceller, a vegades corredor, i l'indispensable escrivà) a les ordres d'un batlle jurisdiccional. Els llibres de cort com el de Sabadell recullen les accions que es portaven a terme en l'exercici d'aquesta jurisdicció, és a dir, narracions en tercera persona d'allò que els particulars realitzaven en el marc dels procediments, redactades amb valor públic. Formalment són manuals, és a dir, tenen l'aparença d'esborranys (no s'han localitzat llibres de nòtules en net malgrat haver esdevingut un imperatiu per a notaris i escrivans des de 1351); a més, els documents s'hi anaven registrant per ordre cronològic (majoritàriament en dissabte, dia de mercat a Sabadell) i, per tant, no estan agrupats per processos judicials, una de les dificultats afegides als estudis històrics amb aquest tipus de fonts.

Malgrat la fragmentació senyorial, a l'inici del segle XV, a Sabadell es fa evident la *districtualització* de la jurisdicció, que va permetre donar seguretat jurídica a les relacions i negocis que transcendien l'esfera local. Sales defensa que les corts compartien mecanismes de notificació de sanció i d'execució que afavorien la col·laboració entre districtes jurisdiccionals. Els procediments de les corts judicials eren prou homogenis per intercanviar denúncies i litigis entre elles.

Seguidament, entra en matèria i classifica els assentaments segons àmbit jurídic i funció. En primer lloc, separa dos àmbits diferenciats que apareixen en aquesta font, els procediments contenciosos i l'exercici de la jurisdicció graciosa, que desenvolupa en diferents apartats. Per començar, ens adverteix de la distinció entre procediments contenciosos no inquisitius (clams, reclams, empares, empenyoraments i fadigues de penyora,

encants públics, imposicions de penes i manaments) i procediments contenciosos inquisitius (fermes de dret, declaracions i juraments, estimacions i distribucions, sentències i altres documents relatius a les inquisicions). En el primer cas, les causes eren activades per denúncies orals (clams i reclams), que, si no es resolien de manera informal, podien derivar en embargaments (empares i empenyoraments) i ordres d'obligat compliment (imposicions de penes i manaments). Els denunciants, majoritàriament pagesos i menestrals sabadellencs, cercaven resoldre els conflictes amb confiscacions de béns, particularment d'excedents agraris, tal com evidencia el calendari anual de la majoria de les accions a la cort (iniciades just abans de la collita). El segon cas, la via inquisitiva, és molt menys abundant en el llibre de 1401-1404. Hi entrava en joc l'expertesa dels jutges i era una mica més costosa, perquè només s'iniciava després del pagament d'una penyora processal (la ferma de dret). Només en els procediments inquisitius es prenien declaracions, es comprovaven documents i s'acabava, finalment, emetent sentències.

En un altre àmbit, aquesta cort també actuava en paral·lel a la notaria local autentificant contractes, a través de l'exercici de la jurisdicció graciosa, o voluntària. Es tracta de la capacitat de la cort d'exercir funcions administratives i, en el llibre analitzat, es redueix a dues tipologies: el registre d'obligacions (de pagaments, com els que es comprometien a fer els deutors de censals morts registrats paral·lelament en els protocols notarials) i els dipòsits de diners (una pràctica adreçada a protegir els drets de tota mena de deutors quan les rendes que havien de pagar estaven involucrades en litigis o altres circumstàncies).

El 24% del contingut del llibre de 1401-1404 són accions relatives al govern i administració i inclouen les crides públiques (un dels tipus més freqüents, en què el saig en primera persona reproduïa el contingut dels pregons públics), les manlleutes i seguretats (relacionades amb el comportament i localització de persones a l'espera de judici), els guiatges (permisos de transitar la senyoria atorgats a forasters), les llicències de tota mena, també les d'obres, i l'elecció de jurats i de consellers (a l'inici de cada tardor, amb detall del procediment electoral i els noms dels electes).

A banda d'aquesta abundància de tipus documentals diferents, cal fer incís en la tipologia més habitual, la correspondència. No tota la correspondència de la cort es troba en el manual analitzat, ja que també hi ha un llibre de lletres de la cort del batlle de Sabadell i altres registres notarials coetanis. Les lletres podien servir per a afers diversos, tot i que un bon nombre de les estudiades estan directament relacionades amb els processos a la cort. No totes van ser transcrites, algunes s'han conservat com a fulls solts, cosits al lligall en el millor dels casos. Sales elabora taules amb els remitents i destinataris i amb les funcions que complien les lletres d'aquest volum i apunta les possibilitats immenses d'aquesta tipologia per aprofundir en les relacions institucionals entre corts medievals.

Abans de cloure el capítol, Sales ens regala una aproximació a les tarifes que cobrava l'escrivà, obtingudes gràcies a una oportuna anotació de deutes a l'interior de la coberta del manual.

En les conclusions inicials que clouen el primer capítol, l'autor evidencia que en aquest primer llibre de cort conservat a Sabadell l'exercici del mer imperi (les causes criminals) és anecdòtic, ja que la majoria d'assentaments es relacionen amb l'exercici del mixt imperi (les causes civils); i constata l'estandardització del procés que seguien les causes civils a Sabadell, similar al d'altres corts locals coetànies.

El segon capítol del llibre es dedica a l'exercici de la jurisdicció a Sabadell en aquest període i suposa un intent d'aproximar-se al cas local. S'inicia presentant a grans trets l'estructura social de la vila, parròquia i castell cinquanta anys després de la pesta, amb les seves senyories, masos, menestralia i assalariats, tots ells usuaris de la cort del batlle. Durant el segle XIV, la jurisdicció de la vila i terme havia passat de mans senyorials a reials i acabà venuda a la ciutat de Barcelona. Sales para atenció als oficials d'aquesta esfera jurisdiccional (batlle natural, lloctinent del batlle, procurador general, oficials executius de la cort de Sabadell i escrivans de la cort) i descriu les seves competències.

Seguidament, amb els exemples aportats pel llibre de la cort del batlle, Sales evidencia la dependència del govern municipal envers la ciutat de Barcelona, que el tutelava en aspectes diversos, com ara l'escrivania, les eleccions dels representants municipals o les competències fiscals. Amb tot, s'hi poden veure tensions i conflictes, quan les solidaritats i faccions locals incidien en els processos i desafiaven l'autoritat llunyana de Barcelona, especialment pel que fa a la baixa noblesa local.

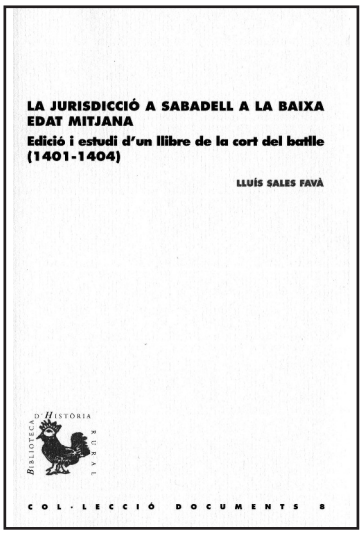

notes de lectura
a l'entorn de la Biblioteca d'Història Rural

Sales acaba amb unes consideracions finals: les primeres interpretacions aportades en aquest treball es troben condicionades per les conegudes mancances bibliogràfiques sobre el govern local, i caldran treballs posteriors, no només de caire institucional, sinó prosopogràfic, amb els quals perfilar l'estructura socioeconòmica de la vila durant el període medieval.

Les darreres pàgines es dediquen a la transcripció d'exemples de cadascuna de les tipologies documentals explicades al llarg del primer capítol. Aquest colofó esdevé un útil catàleg de referència per a futurs treballs sobre llibres de corts en altres localitats.

Lídia Donat

l'Associació

Sortida. Les paradoxes del despoblament. Crònica d'una visita a Marmellar i a Vilafranca

9 de novembre de 2019

El dissabte 9 de novembre del passat 2019 l'associació va organitzar una sortida al poble de Marmellar i a la vila de Vilafranca, al Baix Penedès. L'esperó de la visita, el *primum mobile*, va ser el treball que Jaume Palau Ràfols va presentar durant el curs 2017-2018 a la convocatòria del premi Mestall. Al jurat, a més de concedir-li el premi, li va semblar que tenia interès organitzar-hi una visita col·lectiva. Com a complement, vam contactar amb en Josep Colomé, amic i reconegut especialista en la història de la vinya i del vi, per tal que, a la tarda, ens acompanyés en una visita al Museu de les Cultures del Vi de Vilafranca, el Vinseum.

L'excursió a Marmellar va ser altament instructiva gràcies a en Jaume Palau, un guia molt documentat a qui hem d'agrair sincerament la seva disponibilitat. A Marmellar no hi arriba la carretera. Des de Sant Jaume dels Domenys s'ha d'agafar la TP-2442 cap el Pla de Manlleu i, després d'uns quants revolts i d'haver ascendit uns 300 metres, s'aparca el vehicle al paratge anomenat les Ventoses, on comença un camí de terra que passa per un mas anomenat la Moja i continua, fent algun circumloqui, fins a Marmellar. L'arribada és impactant, perquè les vistes sobre el poble són magnífiques.

Marmellar és un poble deshabitat. L'abandonament arrenca de la dècada de 1950. Poc abans, el poble mantenia una escola, un carter, una taverna amb sala de ball i, l'any 1949, encara s'hi va fer una gran festa per beneir la nova campana comprada entre tots els veïns. Es tractava d'un poble petit, de només tretze cases agrupades i algunes més en el disseminat, i a mitjan segle XIX va ser annexat al municipi del Montmell, del qual encara forma part. Tot i les seves limitades dimensions, fins al 1950 havia mantingut una certa vitalitat i, de fet, durant la segona meitat del segle XIX, va créixer amb noves cases que van donar lloc a una imaginària divisió en dos barris: el de dalt i el de baix.

Imatge general de Marmellar.
Fotografia: Flor Sánchez

El terreny és aspre i dolent per al cultiu. El diccionari de Madoz el qualifica com a «generalmente montuoso y de mala calidad». Segurament, la mala qualitat del terreny per a la pràctica de l'agricultura extensiva va ser un dels motius d'abandonament a partir de 1950. Però no va ser l'únic. Fou també aleshores quan les condicions de vida relatives, en comparació amb altres pobles i viles, van començar a deteriorar-se i es va fer cada vegada més gran el *rural penalty*, el sobrecost que comportava viure al camp.

L'administració va decidir clausurar l'escola i tancar la bústia, l'electricitat no hi arribava, el metge cada vegada pujava menys al poble, el rector va deixar de residir-hi i només s'hi acostava els diumenges a dir missa. Tot plegat, va fer que la població que encara quedava anés prenent la decisió d'anar-se'n. I anaren, bàsicament, a localitats properes com Castellví de la Marca, la Múnia, Sant Martí Sarroca, la Torregassa, Cornudella o el Vendrell, tot i que alguns van emigrar a Barcelona.

La paradoxa és que, poc després que Marmellar anés perdent els seus habitants, ben a prop, a la serralada del davant o a l'altre costat de carena, van començar a proliferar urbanitzacions com la Talaya Mediterránea o les Pinedes Altes. El despoblament deixava pas, simultàniament, a un nou tipus d'ocupació residencial que anava acompanyada d'un ventall de serveis orientats a la població urbana: hotels, benzineres, restaurants, etc. Marmellar, tanmateix, no es va refer.

Després de visitar les cases enrunades, el colomar d'origen medieval que es conserva en una de les façanes de cal Jan Pau, l'edifici que allotjava la taverna i la sala de ball i l'església del segle XVII, que encara conserva un esvelt campanar amb sostre de rajoles envidriades, vam reemprendre el camí per anar a dinar a cal Figarot, el local dels castellers de Vilafranca. Des d'allà, a la tarda vam visitar el Vinseum, un museu local que ja fa anys va especialitzar-se en la vinya i el vi, tant en les seves manifestacions tècniques com culturals. Acompanyats per en Josep Colomé, vam recórrer les sales referides al cultiu dels ceps, a la fil·loxera, a l'elaboració del vi i a la cultura i l'art vinculats al consum vinícola. Finalment, vam fer un petit tast de vi penedesenc a la planta baixa del museu mateix.

Enric Saguer ■

Estat actual d'una de les cases del barri de baix. Fotografia: Flor Sánchez

Ruta per la Girona de l'aigua i del setge de 1285

29 de febrer de 2020

El dissabte 29 de febrer se celebrava, a la biblioteca de la Facultat de Lletres (UdG), l'assemblea general ordinària de l'Associació d'Història Rural. A banda dels aspectes i les formalitats d'aquest tipus de reunions, en les quals es repassen els comptes d'ingressos i despeses, s'aproven pressupostos i es comenten particularitats i incidències de l'entitat, sol ser una bona ocasió pel retrobament entre els associats i els membres de la junta directiva. En aquesta ocasió, una vegada acabat l'acte, gairebé tots els assistents van participar a la visita guiada projectada per a l'ocasió.

Sortint de la biblioteca, els participants ens vam dirigir a la plaça del Vi. Arribant a la plaça de l'Oli, vam trobar un món viu, sonor, amb gran tràfec de persones que anaven i venien, enlluernats per la ciutat o amb ganes de perdre el pols entre carrers i restaurants. Camions i furgonetes de repartiment, cotxes, motos, diòxid de carboni, entre turistes, barrets, bicicletes i badocs sabàtics, mentre el vent feia que tot brillés d'una altra manera. Davant l'Ajuntament, uns cotxes s'aturaven davant l'edifici: baixaven mudats membres d'una família, mentre es miraven i se saludaven en el preàmbul d'un casament civil.

Aquí esperaven Elvis Mallorquí i d'altres persones que s'havien apuntat a la ruta. Ell i l'Albert Reixach van ser els encarregats de l'itinerari històric per la Girona de l'aigua i els setges de 1285. Els guies, no cal insistir massa, són dos dels medievalistes més destacats de la demarcació i bons representants de la factoria UdG, una etiqueta que ha fet fortuna —com a sinònim de bona feina i marca de la casa— i que va encunyar Joaquim Nadal fa uns quatre anys.

La ruta començava a les portes de la casa consistorial i va seguir per la Central del

Fotografies: Imma Costa

l'Associació

Fotografies: Lluís Serrano

Molí, la pujada i la plaça de Sant Feliu, el pont de Pedret i Sant Pere de Galligants. Les recerques dels autors són la base de les intervencions, uns treballs publicats l'any 2019: el llibre de Reixach, *Els usos de l'aigua a la Girona preindustrial: segle XIV-inicis del segle XVIII*; i l'article de Mallorquí «Danys col·laterals de la invasió francesa del 1285: recull de notícies procedents de les terres gironines», dins el llibre *Dits, fets i veres veritats (estudis sobre Ramon Muntaner i el seu temps)*, editat per J. A. Aguilar, S. Martí i X. Renedo.

A les diferents parades, els dos solistes es van complementar i van anar explicant els aspectes relacionats amb la seva intervenció. A l'inici, sobre el privilegi d'en Provençal (1283) i la casa d'en Ramon Calvet, savi en dret i ciutadà de Girona (inicis del segle XIV). El segon punt, vers la sèquia Monar, els molins del Mercadal, la manufactura tèxtil, altres usos de l'aigua i el campament de l'exèrcit francès durant l'estiu de 1285. Al tercer punt, Mallorquí va parlar sobre la muralla romana i la batalla a la porta sud de la ciutat emmurallada i la repercussió sobre els arxius notarials. A la plaça de Sant Feliu, Reixach va citar les inundacions històriques i Mallorquí qüestions sobre els ballesters i la cavalleria feudal. Entre el pont de Pedret i l'aiguabarreig del Ter i l'Onyar van explicar les obres per controlar el Ter i l'origen de la Devesa, els molins de Sant Pere i de la Manola, el camí de França i Girona com a «clau del Regne». A Sant Pere de Galligants, van il·lustrar les discussions entre el monestir i l'hospital, la vida al burg i, també, les adoberies i la manufactura de la pell.

Finalitzada la visita, un grup més reduït va compartir conversa i esplai amb un dinar al restaurant El cul de món.

Lluís Serrano ■

trobades

Col·loqui

«Contra l'impost: revoltes antifiscals a Europa (segles XIV-XVI)»: crònica d'una iniciativa en curs

Girona, 15 i 16 de gener de 2020

Els passats 15 i 16 de gener, el Centre de Recerca d'Història Rural de l'IRH-UdG organitzà juntament amb el grup de recerca consolidat «Renda feudal i fiscalitat a la Catalunya baixmedieval» (Refiscat) un col·loqui internacional sobre les revoltes antifiscals a l'Europa dels segles XIV-XVI. L'esdeveniment aplegà una dotzena de ponents de procedència diversa que permeteren observar de forma comparada conflictes socials i polítics registrats durant el període esmentat. El fil conductor, és clar, fou la fiscalitat.

Des del CRHR i l'IRH es volgué dedicar l'acte a la memòria de la professora Eva Serra Puig, malauradament traspassada l'any 2018. Tal com glossà en el parlament inaugural Xavier Torres, es tracta d'una historiadora cabdal en l'estudi de l'època moderna a Catalunya i que es convertí justament en precursora en l'estudi de les revoltes del període. I és que, al llarg de la seva trajectòria, aconseguí integrar l'anàlisi dels elements econòmics com la resposta a la pressió fiscal amb d'altres perspectives.

Així, el col·loqui, al marge de la voluntat d'homenatge, partia de tres circumstàncies. En primer lloc, la renovació viscuda durant les darreres dècades en les investigacions sobre conflictes socials a l'Europa medieval i moderna i que ha superat el llegat d'iniciatives endegades sobretot als anys 1970. Així mateix, l'interès programàtic del grup Refiscat en les conseqüències socials i la percepció de la fiscalitat i, per tant, la voluntat de situar el cas de Catalunya i de la resta de territoris de la Corona d'Aragó en els debats historiogràfics internacionals sobre la conflictivitat urbana durant la baixa edat mitjana; és a dir, el que ja s'aconseguí fa molt temps amb la revolta remença, justament l'objecte d'una part de les recerques de

bastants investigadors del CRHR. I, finalment, la coincidència que, des de les darreries de l'any 2018, a diversos països del món esclataren revoltes amb un marcat rerefons fiscal i en què el moviment dels *gilets jaunes* francesos se'ns presenta com el referent més proper.

El plantejament inicial fou el següent: que els diversos ponents es fixessin en el refús a determinats impostos o en la contestació de certes polítiques fiscals entre els components de les revoltes registrades arreu de l'Europa occidental entre aproximadament 1300 i 1550.

Dins d'aquest marc, vam comptar amb les intervencions de Pere Ortí, que exposà les claus d'interpretació que ha anat perfilant durant els darrers anys sobre la revolta dels pagesos de remença. També centrats en Catalunya, Pere Benito i Joan Maltas traçaren una panoràmica dels motins lligats a les caresties a la Catalunya de la baixa edat mitjana. Antoni Mas i Pau Viciano s'ocuparen, respectivament, de les revoltes de caràcter antifiscal registrades a Mallorca entre el segle XIV i el segle XVI i de les fonts documentals i els discursos entorn a la resistència a l'impost en les viles valencianes d'un període similar.

Ja respecte de territoris fora de la Corona d'Aragó, vam gaudir de la presència de diversos especialistes reconeguts en l'estudi de les revoltes a l'Europa de la baixa edat mitjana. H. Rafael Oliva se centrà en la vessant fiscal del conflicte de les comunitats a Castella, alhora que Vincent Challet exposà un exemple paradigmàtic de les diverses revoltes que esclataren al Llenguadoc a la segona meitat del segle XIV. Així mateix, Samuel Cohn, autor de síntesis recents de referència sobre el tema, oferí un estudi de cas indagant en el rerefons heterogeni de certes protestes i revoltes vinculades a impostos a la península itàlica de finals del segle XV i inicis de la centúria següent. La geografia italiana de finals de l'edat mitjana i inicis de l'època moderna fou, de fet, la més ben representada en l'acte, amb dues ponències més, una a càrrec de Luciano Pezzolo i l'altra de Claire Judde de Larivière. El primer s'ocupà d'alçaments lligats a determinades polítiques fiscals en diferents ciutats italianes, mentre que la segona centrà el focus en fenòmens de contestació popular a la ciutat de Venècia. Per altra banda, Laurence Buchholzer passà revista a revoltes amb contingut antifiscal documentades a les ciutats germàniques del segles tardomedievals; i Minne de Boodt se centrà en els Països Baixos de la mateixa època, tot posant l'èmfasi en els discursos i les nocions que hi suscitaren els debats sobre els sistemes fiscals i financers tant «estatals» com locals. Finalment, Marc Leroy ens va traslladar de les edats mitjana i moderna a la més rabiosa actualitat —com a mínim, la que teníem fins a inicis d'aquest 2020, abans que una pandèmia mundial ho hagi capgirat gairebé tot. I és que, des de la seva condició de sociòleg, oferí un retrat de l'esclat i l'evolució del moviment dels *gilets jaunes*.

A banda dels debats i intercanvis de perspectives que van tenir lloc durant els gairebé dos dies de durada del col·loqui, confiem que la iniciativa oferirà a mig termini encara més resultats: estem preparant un dossier monogràfic per a una revista internacional especialitzada en història urbana. El dossier recollirà bona part de les intervencions, juntament amb alguna nova col·laboració que ha de permetre acabar de cobrir el mosaic de revoltes amb un marcat component fiscal viscudes al conjunt de l'Europa occidental durant els segles XIV-XVI.

Albert Reixach Sala

Fotografia: Centre de Recerca d'Història Rural

agenda

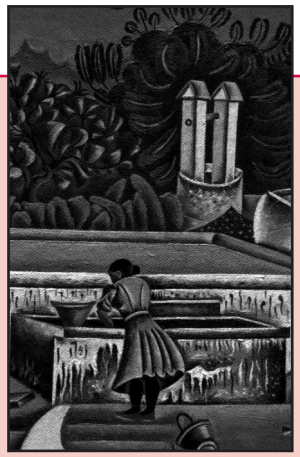

Les dones i les classes.

El canvi social des d'una perspectiva relacional i de gènere

XXXI Seminari d'Història Econòmica i Social
Girona, 2 i 3 de setembre de 2020

Dimecres, 2 de setembre

Matí

10-10.45. Rosa Congost (CRHR, UdG), Rosa Ros (CRHR, UdG) i Lídia Torra (ESCI-UPF): La funció de l'escreix a Catalunya. Diferències regionals i canvis a la segona meitat del segle XVIII.

10.45-11.30. Belén Moreno (UAM): Els dots i l'escreix a l'Alt Penedès de la segona meitat del segle XVIII.

11.30-12.: Pausa

12.-12.45. Josep Mas (CRHR, UdG): «...adquirint de sa soldada servint els amos en cosas lícitas e honestas». El paper de les soldades en la constitució dotal i el mercat matrimonial. El cas de La Selva (1750-1805)

12.45.13.30: Enric Saguer (CRHR, UdG): Viduïtat i vellesa femenines en la masoveria catalana: l'Empordà, 1936

Tarda

16-16.45. Dignoris Mateo (CRHR, UdG): L'espai laboral femení al final del segle XVIII a partir del Diario i les respostes al qüestionari de Francisco de Zamora

16.45-17.30. Lídia Torra (ESCI-UPF): Dones emprenedores en el sector manufacturer i comercial a Barcelona (segle XVIII)

17.30-18: Pausa

18-18.45. Celine Mutos Xicola (CRHR, UdG): Alletant a l'expòsit. Dones i economia familiar a la regió de Girona (1700-1900)

18.45-19.30. Rosa Congost (CRHR, UdG) i Biel Jover (CRHR, UdG): Què va ser de Mary Houghton? Les pràctiques espigolaires: una oportunitat per incidir en alguns grans debats des de la perspectiva de gènere.

Divendres, 30 de juny

Matí

10-10.45. Juanjo Romero (UB): Movilidades Artesanas: migraciones, matrimonios y menestrales en Barcelona, 1814-1842.

10.45- 11.30. Rosa Ros (CRHR, UdG): Salaris i bretxa de gènere a la indústria surera catalana, 1891-1924.

11.30-12. Pausa

12-12.45. Cristina Borderías (UB), Luisa Muñoz (USantiago) y Xavier Cussò (UAB): Working-class breadwinners in Spanish cities (1914-1930). Regional and occupational inequalities.

12.45-13.30. Antònia Morey: (UIB): Diversificació arbòria i segmentació del mercat laboral. Mallorca (1860-960).

Tarda

16-16.45. Montserrat Carbonell (UB): Dones pobres i institucions assistencials en les «economies de la improvisació»: Barcelona, 1764-1805.

16.45-17.30. Pere Ortí (CRHR, UdG): Les propietàries de finques urbanes. Sant Feliu de Guíxols (segles XIV-XIX).

17.30-18.15.Gabriel Jover (CRHR, UdG): *La mà d'obra més invisible*: l'ocupació agrària femenina i infantil a través de l'ús agregat de la informació comptable, Mallorca, 1350-1850.

18.15. Lliurament del XVIII premi Mestall

Organitzadors:

Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona

Projecte PGC2018-096350-B-I00

Jornada d'estudi

Les corts jurisdiccionals i les fonts per al seu estudi (Corona d'Aragó, edat mitjana i època moderna)

Girona, 16 d'octubre de 2020

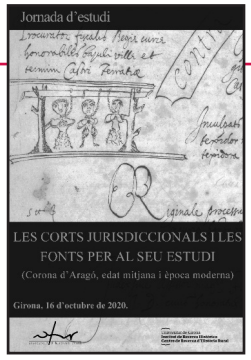

Hi intervindran:

Josep Maria Salrach, Universitat Pompeu Fabra. «L'administració de justícia a Catalunya en època feudal (segles XI-XII)»

Guillermo Tomás Faci, Universidad de Zaragoza. «Las cortes judiciales rurales en el Aragón bajomedieval: aproximación funcional y registros documentales»

Pere Orti Gost, Universitat de Girona. «Les corts jurisdiccionals i els llibres del batlle a la vegueria de Girona»

Pau Viciano, Universitat de València. «Els llibres de la cort del justícia al món rural valencià: producció documental i font històrica (segles XIII-XV)»

Josep Capdeferro, Universitat Pompeu Fabra. «Continuïtats i canvis en normes i processos a la Catalunya moderna»

Pascual Marzal, Universitat de València. «El ejercicio de la jurisdicción en la Valencia foral: tribunales y fuentes para su estudio»

Josep Maria Masachs, Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès. «La documentació de les corts reials i senyorials com a eina per a l'estudi de la quotidianitat i les mentalitats»

Lloc: Sala de Graus de la Facultat de Lletres de la UdG

Organitzen: Associació d'Història Rural i Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona

Amb el suport de: Diputació de Girona i Institut Ramon Muntaner

BEQUES I PREMIS

Premi lluro de monografia històrica, humanitats i ciències socials 2020. LXII convocatòria. Termini d'admissió d'originals, 15 de setembre de 2020.
Més informació: www.premiluro.cat

mestall associació d'història rural

Redacció:
Rosa Congost, Lídia Donat, Rosa Lluch, David Moré i Marisa Roig

Assessor lingüístic: Daniel Ferrer

Maquetació: Anna Cabañas

Per a informació i inscripcions:

Associació d'Història Rural

Pl. de Sant Josep, 1
Arxiu Històric de Girona
17004 GIRONA
Tel. 972 22 55 00

www.ddgi.cat/historiarural/

Podeu enviar-nos textos o suggeriments a: mestall@hotmail.com

Periodicitat: semestral.

Impressió: Palahí Arts Gràfiques

ISSN: 2462-5353

Dipòsit legal: GI-731-1999